

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.033 Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська

**на тему: УРБАНІСТИЧНА ТЕМА В ТВОРЧОСТІ ВЛАДИСЛАВА
СТАНІСЛАВА РЕЙМОНТА (на прикладі роману «Земля обітована»)**

Шифр КРФППм 022143.01.13.00

студентки II курсу групи ФППмз-22-1 _____ Катерини РАК

Підпис, дата

Керівник _____ Людмила ТЕРЕЩЕНКО

Підпис, дата

Консультант _____ Інна ГОРЯЧОК

Підпис, дата

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА

Підпис, дата

Хмельницький, 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	слов'янської філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська
Освітня програма	освітньо-професійна

„ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри слов'янської філології

(Подлевська Н. В.)

4 жовтня 2022 року

ЗАВДАННЯ на кваліфікаційну роботу РАК КАТЕРИНИ

1. Тема роботи УРБАНІСТИЧНА ТЕМА В ТВОРЧОСТІ ВЛАДИСЛАВА СТАНІСЛАВА РЕЙМОНТА (на прикладі роману «Земля обітована»)), затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 17 червня 2022 року, протокол № 14.

2. Термін подачі здобувачем вищої освіти завершеної роботи – грудень 2023 року.

3. Вихідні дані роботи:

У сучасній літературі простежуємо динамічні процеси щодо входження у літературний процес урбаністичної теми. Зважаючи на зміни суспільної ситуації, коли кількість міського населення збільшилась, урбаністика продовжує займати провідні позиції у літературі. Особливо це помітно в мистецькому процесі XIX–XX ст. Місто як сюжет фрагмента чи навіть цілого твору набуло особливої популярності в XIX ст. Окреслені питання урбанізації еволюціонували від цивілізаційного оптимізму до крайнього антиурбанізму. Місто є центром ґрунтовних наукових студій антропології та її галузевих підрозділів XIX–XXI ст.: соціальної, культурної, історичної, урбаністичної, феміністичної, філософської. Урбанізація була одним із факторів відчуття культурної кризи, а великі міста стали в'язницею або місцем «втрачених ілюзій» для слабких особистостей. Усе це призвело до зростання чітких антиміських настроїв. Це також стало результатом протиставлення міста як місця зосередження поганих цивілізаційних явищ культурі села з його ідилічним спокоєм і відчуттям безпеки. Владислав Реймонт показав процес функціонування міського організму на прикладі Лодзі, міста, яке було конгломератом класових протилежностей, які відображали різноманітні тенденції та погляди. Саме тому більш детальне дослідження теми міста у романі «Земля обітована» є досить актуальним.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань):

- узагальнити теоретико-методологічні набутки наукових шкіл, напрямів, окремих дослідників та визначити можливість їх використання в процесі вивчення урбаністичної теми в польській літературі;
- визначити загальні та специфічні риси втілення урбаністичної домінанти в художніх творах;
- з'ясувати особливості художнього зображення міста у творах польських письменників;
- проаналізувати життєвий та творчий шлях В. С. Реймонта;
- проаналізувати роман «Земля обітована», з метою вирізнення основних ознак, які відтворюють сутність міста, урбанізованого суспільства його проблем і недоліків, що знайшли своє зображення в урбаністичній прозі.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються.

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	Інна ГОРЯЧОК		

7. Дата видачі завдання – 4 жовтня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ з/ч	Найменування етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Приміт Ка
1.	Обрання теми вкваліфікаційної роботи	Вересень 2022 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2022 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень–листопад 2022 року	
4.	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	Грудень 2022–березень 2023 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації в збірнику наукових праць та участі в конференціях	Березень–листопад 2023 року	
6.	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	Травень–червень 2023 року	
7.	Написання третього розділу кваліфікаційної роботи	Вересень–жовтень 2023 року	
9.	Написання «чорнового варіанту» кваліфікаційної роботи	Листопад 2023 року	
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Листопад 2023 року	
11.	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	Грудень 2023 року	
12.	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру	Грудень 2023 року	

Магістрант _____

Катерина РАК

Керівник роботи _____

Людмила ТЕРЕЩЕНКО

Консультант _____

Інна ГОРЯЧОК

Анотація

Тема роботи: **УРБАНІСТИЧНА ТЕМА В ТВОРЧОСТІ ВЛАДИСЛАВА СТАНІСЛАВА РЕЙМОНТА (на прикладі роману «Земля обітована»)**

Автор – Катерина РАК

Науковий керівник – Людмила ТЕРЕЩЕНКО

Обсяг кваліфікаційної роботи – 72 сторінки основного тексту.

Робота містить 123 джерела посилань (зокрема 78 – польською, англійською, німецькою мовами).

Ключові слова: урбанізм, урбаністична тема, місто, архетип, стеретип, проза.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню урбаністичної теми у романі «Земля обітована» В. С. Реймонта.

У сучасній літературі простежуємо динамічні процеси щодо входження у літературний процес урбаністичної теми. Зважаючи на зміни суспільної ситуації, коли кількість міського населення збільшилась, урбаністика продовжує займати провідні позиції у літературі. Особливо це помітно в мистецькому процесі XIX–XX ст. Місто як сюжет фрагмента чи навіть цілого твору набуло особливої популярності в XIX ст. Окреслені питання урбанізації еволюціонували від цивілізаційного оптимізму до крайнього антиурбанізму. Місто є центром ґрунтовних наукових студій антропології та її галузевих підрозділів XIX–XXI ст.: соціальної, культурної, історичної, урбаністичної, феміністичної, філософської. Владислав Реймонт показав процес функціонування міського організму на прикладі Лодзі, міста, яке було конгломератом класових протилежностей, які відображали різноманітні тенденції та погляди. Саме тому більш детальне дослідження теми міста у романі «Земля обітована» є досить **актуальним**.

Мета роботи полягає в розкритті урбаністичної теми в творчості В. С. Реймонта на прикладі роману «Земля обітована». **Меті** підпорядковується вирішення завдань: узагальнити теоретико-методологічні набути наукових шкіл, напрямів, окремих дослідників та визначити можливість їх використання в процесі вивчення урбаністичної теми в польській літературі; визначити загальні та специфічні риси втілення урбаністичної доміанти в художніх творах; з'ясувати особливості художнього зображення міста у творах польських письменників; проаналізувати життєвий та творчий шлях В. С. Реймонта; проаналізувати роман «Земля обітована», з метою вирізнення основних ознак, які відтворюють сутність міста, урбанізованого суспільства його проблем і недоліків, що знайшли своє зображення в урбаністичній прозі.

Об'єкт дослідження – роман «Земля обітована» В. С. Реймонта. **Предмет** – особливості зображення міста, взаємодії людини та урбанізованого соціуму в романі «Земля обітована».

Авторові роботи вдалося проаналізувати праці науковців, присвячені вивченню урбаністичної теми. Визначено, що місто як сюжет фрагмента чи навіть цілого твору набуло особливої популярності в XIX ст. Охарактеризовано виникнення урбаністичної літератури та динаміку розвитку цієї теми в польській літературі. Також описано життєвий та творчий шлях В. С. Реймонта. Охарактеризовано ключові теми творчості Реймонта. Проаналізовано роман «Земля обітована» з метою вирізнення основних ознак, які відтворюють сутність міста, урбанізованого суспільства його проблем і недоліків, що знайшли своє зображення в урбаністичній прозі.

Науковий апарат і висновки в кваліфікаційній роботі чіткі та повністю відбивають зміст роботи. Досить суттєва апробація дослідження, зазначена у вступі роботи, свідчить про достовірність результатів дослідження.

Перспективу дослідження вбачаємо в більш детальному аналізі стереотипних образів євреїв та поляків в романі «Земля обітована» В. С. Реймонта.

Автор

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

ВСТУП	6
1. УРБАНІСТИЧНА ТЕМА ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА	9
1.1. <i>Філософське та соціологічне підґрунтя появи урбаністичної літератури</i>	9
1.2. <i>Динаміка теми міста в польській літературі</i>	13
Висновки до першого розділу	25
2. ВЛАДИСЛАВ СТАНІСЛАВ РЕЙМОНТ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЛЬЩІ	27
2.1. <i>Біографія Владислава Станіслава Реймонта</i>	27
2.2. <i>Жанрово-тематичне розмаїття творчості В. С. Реймонта</i>	31
Висновки до другого розділу	35
3. УРБАНІСТИЧНА ТЕМА У РОМАНІ «ЗЕМЛЯ ОБІТОВАНА» В. С. РЕЙМОНТА	37
3.1. <i>Історія написання роману</i>	37
3.2. <i>Співіснування лодзької етнічної тріади у романі «Земля обітована»</i> ..	40
3.3. <i>Проблема бідності та багатства</i>	49
3.4. <i>Образ міста у романі «Земля обітована»</i>	53
Висновки до третього розділу	59
ВИСНОВКИ	61
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	64

ВСТУП

У сучасній літературі простежуємо динамічні процеси щодо входження у літературний процес урбаністичної теми. До цієї теми зверталась значна кількість польських письменників, зокрема М. Бялошевський, С. Жеромський, Г. Сенкевич, Щ. Твардох, Л. Тирманд, Ю. Тувім та ін. Зважаючи на зміни суспільної ситуації, коли кількість міського населення збільшилась, урбаністика продовжує займати провідні позиції у літературі. Місто як сюжет фрагмента чи навіть цілого твору набуло особливої популярності в ХІХ ст. Окреслені питання урбанізації еволюціонували від цивілізаційного оптимізму до крайнього антиурбанізму.

Місто є центром ґрунтовних наукових студій антропології та її галузевих підрозділів ХІХ–ХХІ ст.: соціальної, культурної, історичної, урбаністичної, феміністичної, філософської. Зокрема, в літературознавчі урбаністичні розвідки активно вводяться ідеї А. Ассмана, А. Бергсона, М. Вебера, Г. Зіммеля, В. Малиновського, Г. Плеснера, Е. Ротгакера, Е. Сапіра, М. Шелера, та інших. Серед сучасних літературознавців до проблеми феномену міста зверталися В. Агеєва [1], Т. Возняк [11], Г. Грабович [14], Т. Гундорова [16], М. Ільницький [18], В. Моренець [27], М. Наєнко [28], С. Павличко [30], В. Фоменко [40; 41] та ін.

Розвиток промисловості в другій половині ХІХ ст призвів до швидкого і динамічного зростання міст. Більшість сучасних мегаполісів були засновані саме в цей час. Варто зазначити, що урбанізація була одним із факторів відчуття культурної кризи, а великі міста стали в'язницею або місцем «втрачених ілюзій» для слабких особистостей. Усе це призвело до зростання чітких антиміських настроїв. Це також стало результатом протиставлення міста як місця зосередження поганих цивілізаційних явищ культурі села з його ідилічним спокоєм і відчуттям безпеки. Владислав Реймонт показав процес функціонування міського організму на прикладі Лодзі, міста, яке було

конгломератом класових протилежностей, які відображали різноманітні тенденції та погляди. Саме тому більш детальне дослідження теми міста у романі «Земля обітована» є досить **актуальним**.

Мета роботи полягає в розкритті урбаністичної теми в творчості В. С. Реймонта на прикладі роману «Земля обітована». Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

- узагальнити теоретико-методологічні набутки наукових шкіл, напрямів, окремих дослідників та визначити можливість їх використання в процесі вивчення урбаністичної теми в польській літературі;

- визначити загальні та специфічні риси втілення урбаністичної домінанти в художніх творах;

- з'ясувати особливості художнього зображення міста у творах польських письменників;

- проаналізувати життєвий та творчий шлях В. С. Реймонта;

- охарактеризувати роман «Земля обітована», з метою вирізнення основних ознак, які відтворюють сутність міста, урбанізованого суспільства його проблем і недоліків, що знайшли своє зображення в урбаністичній прозі.

Об'єктом дослідження є роман «Земля обітована» В. С. Реймонта.

Предметом дослідження є особливості зображення міста, взаємодії людини та урбанізованого соціуму в романі «Земля обітована».

Методи дослідження. Для аналізу фактичного матеріалу в роботі застосовано комплексний підхід, що виявляється у використанні таких методів: проведено синтез даних, використаний метод критичного аналізу літературних джерел, контекстуально-інтерпретаційний аналіз. Для досягнення поставленої мети застосовано й інші методи: описовий, зіставний.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що розглянуто й узагальнено розвиток змісту поняття «урбанізм» у дослідженнях представників різних наукових напрямів; здійснено комплексний аналіз теми міста роману «Земля

обітована» В. С. Реймонта.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому аналізі та описі урбаністичної теми роману В. С. Реймонта. Дослідження урбаністичної теми в польській літературі поглиблює й урізноманітнює науково-змістові обшири, оскільки пропонує і здійснює дослідження людини, суспільства в авангардному цивілізаційному середовищі – місті. У сучасних процесах глобалізації потрібне теоретичне осмислення історичних перспектив людства. Матеріали кваліфікаційної роботи є внеском у сукупність теоретичних знань про взаємодію та взаємовплив людини й міста та можуть слугувати для подальших студій у галузі історії польської літератури, літературознавства тощо.

Практичне значення полягає в застосуванні результатів дослідження в теоретичних та практичних дисциплінах «Історія польської літератури», «Вступ до літературознавства», «Методика навчання польської мови», «Країнознавство Польщі». Результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні художніх набутоків польських письменників, у курсах лекцій з історії польської літератури XIX – XX століття, спецкурсах, спецсемінарах, що можуть викладатися у закладах вищої освіти, закладах середньої освіти, при написанні наукових досліджень.

Апробація. Окремі положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на:

- VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи» (23 листопада 2023 р., Полтава).

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку джерел посилання (123 позиції). Загальний обсяг роботи – 72 сторінки, з них основного тексту – 69 сторінок.

1. УРБАНІСТИЧНА ТЕМА ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

1.1. Філософське та соціологічне підґрунтя появи урбаністичної літератури

Літературний процес кінця XVIII–XX століття намагається змістити різні проблеми людини в площину міста, у центрі уваги якого виникають питання значення міста в історичному розвитку людства. XX століття характеризується швидким темпом розвитку західноєвропейської урбаністичної філософії, тому й виникає «нова міська історія, культура, література тощо, що дає змогу розуміти місто як втілення великих систем (цивілізацій, держав, суспільств, засобів виробництва)» [32, с. 32].

Як наслідок людина будує місто, відповідно створює нову особу – міщанина. В урбаністичному соціумі людина є головним суб'єктом міста, його частиною, а також творцем своєї історії та процесів народу.

За словами Е. Кассірера: «Людина є істотою символічною, що живе в символічному універсумі, який теж створює. Найбільш яскаво це простежується в міських умовах. Окрім цього, міські умови формують нові типи взаємовідносин між людьми, що втрачають особистісний характер: сусідські, правові, економічні, соціально-нерівноправні, релігійно-ідеологічні, адміністративно-управлінські та ін. Відповідно все в міщанина має штучний символічний характер» [20, с. 30].

Суперечливим, проте закономірним є процес виникнення та розвитку міст, особливо в прадавні часи. Серед причин, що вплинули на створення міст можемо виокремити спонтанні переселення, які при сприятливих умовах, поступово розростаються та перетворюються в міста. Значну кількість науковців у різних країнах цікавила тема причин виникнення, існування, занепаду міст. Для того, аби зрозуміти феномен міста та його особливості, варто зважати на історичний, культурологічний, соціологічний,

економічний, географічний чинники.

Зародження та розвиток міст мало конкретно історичну та загальноцивілізаційну зумовленість. Зокрема, це пов'язано з протопервісними формами та призначенням міст, мета яких полягала у виконанні певних функцій (товарообмін, захист, адміністративний, релігійний, культурний, економічний, владний, промисловий центр тощо): місто може бути місцем тріумфу людської думки – у сфері техніки, архітектури, мистецтва (Париж), може бути місцем знаходження найбільш значущих храмових споруд (давньоєгипетський Мемфіс), «матір'ю градусів Руських» (Київ), мистецькою «Меккою» (новітній Париж), промисловим чи фінансовим гігантом (Манчестер, Нью-Йорк, Лодзь), політичною столицею держави чи цілого конклаву держав (Вашингтон, Варшава, Лондон) тощо. З часів Давньої Греції й Риму художня думка знаходила й шліфувала притаманні їй форми, звідти починала рух до землі, хліборобських турбот, вбачала в житті серед цих турбот ідилічні, а згодом і негативні інтенції». [42, с. 15].

Варто теж підкреслити, що поняття «місто» має в собі історичне значення, саме тому «... місто Давнього Сходу, античної Греції, Римської імперії, середньовічної Німеччини, європейське місто кінця XIX століття – це однозначно різні суспільні явища» [11, с. 34]. Німецький соціолог Макс Вебер намагався проаналізувати процес розвитку західноєвропейської урбанізації, починаючи із доби Середньовіччя. За його словами, основою урбанізації є засади розвитку античного міста, бо «на ґрунті античних міст не виникло ні сучасного капіталізму, ні сучасної держави, попри це середньовічні міста були надзвичайно важливим фактором в їхньому розвитку, хоча і не були їх особливою сходинкою» [10, с. 442].

Доба Середньовіччя характеризується формуванням типу «міської спільноти». Як зазначає М. Вебер: «Виникнення середньовічної міської корпорації громадян було результатом політичного об'єднання, відповідно до

договірною визнання засновником міста широкого або обмеженого права автономності та суверенності» [10, с. 374]. За твердженням Е. Сайка, урбанізація – це складний тривалий постійний процес, в якому культурний чинник є основою розвитку цивілізації [34, с. 106]. Культура міста, його зовнішній вигляд почали змінюватися, вже починаючи з XIV століття.

О. Шпенглер у своїх працях стверджував, що саме Гете ввів поняття «всесвітня література», яка є провідною літературою *світових столиць*, поруч з якою тільки зі значними труднощами стверджується прикріплена до ґрунту, однак малозначна провінційна література» [45, с. 110].

Дослідженнями проблемами урбанізації західноєвропейських міст займалися М. Вебер, Е. Дюркгейм, які одні з перших розпочали аналіз проблеми розвитку суспільства. Кінець XIX століття – період інтенсивної урбанізації. Капіталізм сприяв швидкому зародженню та інтенсивному розвитку міст. Це стало підґрунтям значних змін у суспільстві та зародженням нових проблем. Німецький соціолог Ф. Тенніс зазначав, що велике місто «поєднує основні риси суспільства та характеризується соціальною волею у формі конвенції, політики і публічної думки» [38, с. 38].

Окрім цього проблемою великого міста та урбанізації займався Георг Зіммель, який у 1903 році опублікував працю «Метрополіс та ментальне життя», де намагався розкрити соціально-психологічні аспекти міського життя. Саме Г. Зіммель один з перших порушив проблему самотності людини у мегаполісі. Він вважав, що свобода, яку дає людині велике місто, є «зворотнім боком тієї ж свободи, коли ніколи не відчуваєш себе таким самотнім, як саме серед загальної тисняви великих міст» [107, с. 331].

Друга половина XX століття характеризувалася фактичним злиттям багатьох міст і населених пунктів у єдине міське поселення. З того часу розпочався новий етап урбанізації, так званої «постіндустріальної урбанізації», основними ознаками якої стали: розвиток комунікації, найновіших технологій, розвиток економіки глобально. Відповідно до змін,

що пов'язані зі стрімким розвитком міст, виникають різноманітні проблеми. До прикладу, Д. Харві підкреслює, що місто – це «найвище досягнення людства, оскільки воно втілює знання високого рівня на складному, могутньому і величному фізичному ландшафті та об'єднує суспільні сили, здатні поєднати соціотехнічні та політичні інновації. Проте, – це також і центр злиденності та запустіння, глибокого незадоволення, гострих суспільних та політичних конфліктів. Це таємниче, незвідане місце, сповнене хвилювань та занепокоєння, свободи» [69, с. 207].

Місто сприяє виникненню нової системи стосунків, змінює структуру суспільства, основою яких є значні протиріччя та відмінності. Кожне місто має свої характерні риси – ментальність міста визначається поведінкою містян, їхнім ставленням до міста, де вони живуть. Важливу роль у цьому відіграє єдність культури та простору – це архітектурні доміанти, пам'ятки історії, культури та мистецтва. Наприклад, для слов'ян Київ – сакральний центр, який ще в давні часи «набував нового семантичного значення – центру і символу всієї Русі водночас, а київська християнська топографія із Золотими воротами і Софійським собором була взірцем для розбудови старих і зведення нових міст» [40, с. 30]. Архітектурні споруди-символи міста є певними знаками, що позначають конкретне місто. Семіотичний підхід до культури міста дає можливість розглядати її як текст, що є джерелом різноманітних вражень, інформації.

Як стверджує Левко Лук'яненко: «Процес світової модернізації, основою якої є досить швидкий розвиток науки й індустріалізація матеріального виробництва, та глобальна інформатизація призводять до демократизації суспільства. Демократизація сприяє самопізнанню націй» [30]. Сучасний літературний процес репрезентує поширення урбаністичної доміанти як універсальної теми. Поява та розвиток мегаполісів, які характеризуються невизначеністю, непевністю, пошуками, сумнівами, у літературі відтворюються як безкінечний потік людей, думок. Текст

мегаполіса – розкодування інформації багатошарових часових просторів [41, с. 35].

Осмислюючи феномен міста в контексті сучасної урбаністичної культури та літератури, розглядаючи його як результат історичного розвитку людства, можна вважати, що урбаністична література наділена «енергетичним» потенціалом митців і є засобом накопичення, зберігання, передачі інформації та досвіду наступним поколінням. Урбаністична література володіє унікальною можливістю відтворювати колективні настрої та інтегрувати свідомість міського соціуму в світоглядні процеси суб'єкта. Процеси урбанізації впливають на соціокультурний потенціал розвитку суспільства, тому не випадково вони стали предметом всебічного дослідження соціологів, істориків, філософів, економістів тощо [39, с. 336].

Особливе місце займає література, присвячена місту як носію інформації урбаністичних традицій та ознак, її аналіз не є можливим без урахування урбаністичної культури, основою якоє є «форми соціального спілкування, розваги, особливості мови, різноманітні методи та системи знань» [16, с. 317].

Отже, у центрі уваги урбаністичної літератури перебуває дискурсивна поведінка людини загалом – людини, яка говорить, пише, читає, знаходиться в діалозі із собі подібними та культурним середовищем [16, с. 78]. Починаючи із XVI століття, література все більше уваги приділяє відображенню міського середовища. У романі XIX століття місто виступає тлом, локусом і персонажем, саме художня література сприймає первинний синкретизм образу міського середовища, XX століття змінює характер та напрями в потрактуванні міста та урбанізації.

1.2. Динаміка теми міста в польській літературі

З давніх часів існує аркадський міф, який представляє дивовижний світ природи як простір, найбільш придатний для людини. У польській літературі

це помітно від «Життя чесної людини» Миколая Рея та творів Яна Кохановського до літератури ХХ століття.

У польській літературі місто було зазвичай охарактеризовано як коло справ, спосіб життя та ієрархію цінностей, чужих природі сільського мешканця. Це вогнище зла, як чума, поширювалося на раніше незаплямовані характери та свідомість мешканців села. Місто – це тісне, закрите місце («*loci angusti*»), де панує постійний, виснажливий рух, лихоманка і хаос. Визначене за допомогою метафор «місто-мурашник», «місто-гігант», «місто віри», «місто-лабіринт» і, нарешті, «місто-в'язниця», воно створює простір зла.

Місто і село – це два архетипи людської уяви, тому для одних це країна щастя, для інших – відчаю. Це одне з місць літературного простору – простору, свідомо й із чималими зусиллями створеного людиною, як згущення цивілізаційних факторів, – у своєму генезисі часто розглядається як обмеження на противагу практично безмежному оточенню.

Сучасне місто у нас асоціюється з хмарочосами, автомобільними заторами і натовпами жителів, а в середньовіччі містом називали замок з навколишніми поселеннями, без доріг і цивілізації. Подібно до того, як розвивалися в історії людства міські агломерації, розвивалися їхні образи й у літературі. Вони настільки часто з'являються в літературі, що набули статусу культурного мотиву. Яскравими прикладами, що увійшли в історію світової літератури, є: Содом і Гоморра – міста беззаконня і місця проживання злочинців, а також біблійний Вавилон, який є символом гріха.

Романтики зверталися до теми міста, зокрема, Адам Міцкевич, один із найвидатніших творців польської літератури. У вступі до III розділу поеми «*Dziady*», написаній у період поділу, він по-особливому показав образ Петербургу, столиці тодішньої царської Росії. «*Ustęp*» цієї романтичної драми ніби є автономною частиною твору. Міцкевич передав свої спогади про перебування в Росії, зокрема особисті роздуми про деспотичну царську владу. Одним із творів, що увійшли до «*Ustępu*», є вірш «*Peterburg*», у якому поет

подає образ царської столиці й оцінку російського суспільства. На початку цього твору автор згадує часи слави стародавніх міст, таких як Афіни, Рим і Спарта, які були побудовані з божественної волі. Ці міста були розташовані в зручних і дружніх умовах для людей, які жили в гармонії з природою, і ними опікувалися стародавні божества:

*Za dawnych greckich i italskich czasów
Lud się budował pod przybytkiem Boga,
Nad źródłem nimfy, pośród świętych lasów,
Albo na górach chronił się od wroga.
Tak zbudowano Ateny, Rzym, Spartę [88].*

Зовсім інакше пише поет про Петербург – місце, де він не бачить логіки. Це місто будувалося в нелюдських умовах, у несприятливому, мінливому і холодному кліматі, подібному до примхливих настроїв царя-деспота, який був уособленням зла. Розташування цього міста є невігідним, оскільки воно було побудоване на болотистій місцевості. Земля тут неродюча, а погода морозна й сувора. Наказ про будівництво цього місця був результатом примхи тирана: Петербург був побудований не для людей, а на честь влади царя та його авторитету, символізованого майстерністю та пишнотою архітектури:

*Tu grunt nie daje owoców ni chleba,
Wiatry przynoszą tylko śnieg i sloty;
Tu zbyt gorące lub zbyt zimne nieba,
Srogie i zmienne jak humor despoty!
Nie chcieli ludzie, – błotne okolice
Car upodobał, i stawić rozkazał,
Nie miasto ludziom, lecz sobie stolicę:
Car tu wszechmocność woli swej pokazał [88].*

Столиця Росії також була побудована на кладовищі, ціною життя і мученицької смерті тисяч людей. Він був позбавлений будь-яких

національних елементів, оскільки цар наказав спроектувати його за зразком прекрасних європейських агломерацій, таких як Лондон, Венеція та Париж. Це стало результатом подорожей Петра Першого Європою та відвідування великих метрополій, якими він просто хотів «володіти». Проте Міцкевич демонструє невміле копіювання архітектурних елементів, протиставляючи образ Петербурга образам європейських міст. Він стверджує, що ці прекрасні агломерації побудовані чесною працею людей і є ділом Божим, а Петербург здається задумом самого диявола:

*Że ludzi ręką był Rzym budowany,
A Wenecją stawili bogowie;
Ale kto widział Petersburg, ten powie:
Że budowały go chyba Szatany* [88].

Столиця Росії також є місцем, де людям важко спілкуватися між собою, Міцкевич навіть порівнює її з біблійною Вавилонською вежею – символом хаосу, плутанини та безладу:

*Śród pism tak różnych, języków tak wielu,
Wzrok, ucho błądzi, jak w wieży Babelu* [88].

Петербурзьке суспільство чітко розділене на «общинну паству» і царську челядь, до якої в основному відносяться чиновники і військові. Незважаючи на сувору зиму, ці люди повільно і гордо крокують вулицями столиці, як колись імператор і імператриця. Тож вони нероби, наслідують іноземні зразки. У їхньому середовищі Міцкевич чітко позначає важливу ієрархію: на передньому плані ті, хто є найважливішими і найвизначнішими для царської Росії – придворні чиновники, військові.

Далі йдуть юнаки, які тільки виховуються на царських слуг. Одразу за ними – активісти, тобто російські державні чиновники, які з презирством ставляться до нижчих рангом і підлизуються до тих, хто має більше влади, ніж вони самі. Тому вони відбирають людей навколо себе, ділячи їх на гірших і кращих. Посередині цих рядів ходять красиво прикрашені дами, вони

виділяються своїм одягом і підносяться над іншими, демонструючи таким чином свою прихильність до матеріальних речей. Росіяни деградовані, це результат системи кар'єризму та зневаги до вічних цінностей. Цей образ російських слуг царя Міцкевича контрастує з новоприбулими – засланнями, які перебувають у Петербурзі. На перший погляд відмінності між цими соціальними групами чітко помітні: паломники одягнені набагато гірше російської аристократії, а замість гордості і знуцання, на обличчях читається тільки ненависть і бажання помсти. Вони жахаються нелюдської могутності цього міста, захоплюються ним і водночас ненавидять столицю жорстокості, дивляться на нього як на резиденцію сатани, як на царство мучеництва для своїх співвітчизників.

Місто як сюжет фрагмента чи навіть цілого твору набуло особливої популярності в XIX ст через розвиток промисловості в другій половині XIX ст., що призвів до швидкого і динамічного зростання міст. Більшість сучасних мегаполісів були засновані саме в цей час. Питання урбанізації еволюціонували від цивілізаційного оптимізму до крайнього антиурбанізму. Письменникам стало зрозуміло, що місто – це місце, де окрема людина пригнічена і потрапила в пастку, вбиваючи її або її автономію. Цей посилений рух втягує людину у вир, з якого неможливо вирватися.

Варто зазначити, що урбанізація була одним із факторів відчуття культурної кризи, а великі міста стали в'язницею або місцем «втрачених ілюзій» для слабких особистостей. Усе це призвело до зростання чітких антиміських настроїв. Це також стало результатом протиставлення міста як місця зосередження поганих цивілізаційних явищ культурі села з його ідилічним спокоєм і відчуттям безпеки.

Для літератури молодого Польщі характерний рішучий антиурбанізм. Войцех Ґутовський пише, що атрибути життя великого міста не можна було почути в драмах і поезії і що «бачення ландшафту великого міста вписані [...] в міф про зле місто – чудовисько, левіафан, бегемот». Ці два явища дають

змогу стверджувати про «специфічну урбанофобію молоді Польщі» [90].

Нечисленні атрибути міського життя, які з'являються в поезії чи драмі, не мають позитивного характеру. Однак у романах бачення ландшафту великого міста нав'язані поетикою натуралізму, звідки численні описи потворності, злиднів і величезного бруду. Специфіка молодопольського ставлення до урбанізації полягає в тому, що письменники поєднували жах міських джунглів із бажанням змін. Місто шокує клаустрофобією, будучи неприродньо щільним простором, воно паралізує людську діяльність у зовнішньому світі, але насамперед руйнує внутрішній простір, перетворюючи його на своєрідний антипростір: порожній, темний, гнітючий, з якого неможливо втекти [90].

В епоху позитивізму відбувався розвиток одних із найшвидших і найбільших технологічних розробок в історії людства. Фабрики розвивалися, а міста наповнювалися людьми, які прибували з менших містечок і сіл. Письменники не могли обійти увагою таке цікаве явище, тому в основу тематики творів покладено міські мотиви. Це помітно, наприклад, у романі Пруса «*Lalka*», де Варшаву можна вважати одним із головних героїв, оскільки автор роману так часто згадує її і в певному сенсі вписує долі вигаданих ним героїв у декорації міста.

Позитивізм демонструє відхід від романтичних образів міст як місць зла і корупції. Демонізація поступається місцем найточнішому відображенню образу. Творці епохи не зверталися лише до зовнішнього опису агломерацій, тобто будівель і вулиць, а й намагалися проаналізувати явища, що відбуваються в містах, сучасне суспільство, його проблеми, а також його повсякденне життя.

У «*Ляльці*» Болеслав Прус з неймовірною ретельністю показує місто та його складну структуру. Роман дивує вичерпним описом міського організму, якого немає в творах інших письменників. На початку слід зазначити, що місто (тут: Варшава) було використано як поле, де відбуваються життєві події

героїв. Це помітно, наприклад, зі спогадів Ігнація Жецького: «*Mieszkaliśmy na Starym Mieście z ciotką, która urzędnikom prała i łatała bieliznę. Mieliśmy na czwartym piętrze dwa pokoiki [...]»* [93, с. 20], *czy: «Często przychodzili do nas dawni koledzy ojca: pan Domański [...] i pan Raczek, który na Dunaju miał stragan z zieleniną»* [93, с. 20].

Цей прийом служить авторові для надання роману реалістичних рис. Читач не відчуває, що Варшава є фоном, місцем, яке використовується лише для того, щоб сюжет не відбувався у вакуумі, тобто неідентифікованому місті, а помічає знання та вміння Пруса орієнтуватися в поданій реальності. Він також бачить, що місцям надають значення, вписуючи в них історії вигаданих персонажів. У випадку Пруса місто також виступає як простір, де відбуваються культурні події. У розмові з Ржецьким Вокульський згадує про «*światne żywe obrazy»* [93, с. 37], що відбуваються в грудні, тобто постановки історичних або алегоричних сцен перед групою глядачів, герої ходять у театри, головний герой бере участь у паризькій виставці.

Для письменника-позитивіста питання розвитку не могло залишитися байдужим. Про це він пише серед іншого: «*Pewnego dnia, we Francji, zwiedzała fabrykę żelazną. Zjeżdżając z góry, [...] zobaczyła otchłań wypełnioną obłokami czarnych dymów i białych par i usłyszała głuchy łoskot, zgrzyt, sapanie machin. Potem widziała piece, [...] dyszące płomieniami – potężne koła, które obracały się z szybkością błyskawic – wielkie rusztowania, które same toczyły się po szynach – strumienie rozpalonego do białości żelaza i półnagich robotników, [...] o ponurych wejrzeniach. [...] Wtedy zdało się jej, że z wyżyn szczęśliwego Olimpu zstąpiła do beznadziejnej otchłani Wulkana, gdzie cyklopowie kują pioruny mogące zdruzgotać sam Olimp»* [93, с. 47–48].

Якщо відкинути притаманну цитованому фрагменту гіперболізацію бачення Ізабелі Ленської, то отримаємо картину, яка чітко говорить про це – урбанізація та розвиток дорівнюють величезним зусиллям і втручанням в навколишній світ. Цікавим є також страх Ленської перед «знищенням

Олімпу», який можна сприйняти як боротьбу робітничого класу проти вищих суспільних верств, наприклад – дворянства. Проблема соціалістичних тенденцій, які дедалі частіше виникають упродовж роман тут делікатно окреслено, як приклад цього є образ продавця в крамниці Вокульських – Клейна. Його слова слугують прикладом його переконань:

[.] Jest to baron Krzeszowski, wielki dziwak, i jego żona, trochę narwana. Nawet skuzynowani ze mną, ale cóż! – westchnął [Mraczewski] spoglądając w lustro.

- Ja nie tam pieniędzy, więc muszę być w handlu; oni jeszcze mają, więc są moimi kundmanami.

- Mają bez pracy! – wtrącił Klejn. – Ładny porządek świata, co?

- No, no. już mnie pan do swoich porządków nie nawracaj – odparł Mraczewski [93, с. 97].

Тут помітний талант Пруса як письменника, і він не однобічний. Він може дивитися на явища і констатувати їхні переваги та недоліки. Це особливість, яка доводить його неймовірну здатність спостерігати та демонструвати відкритий розум, не підпорядкований одній, заздалегідь визначеній причині.

Іншу думку, яку підтримувало багато поляків, був антисемітизм, який також можна побачити на сторінках «Ляльки». Постаттю з антиєврейськими цінностями є Лісецький, який не приховує своїх поглядів. Він звертається до Вокульського так: «*Zerwać z Żydami – wtrącił półgłosem Lisiecki. – Bardzo dobrze robi szef wycofując się z tych parszywych stosunków. Nieraz wstyd wydawać reszty, tak pieniądze zalatują cebulą*» [93, с. 94].

Тема антисемітизму є елементом, який пов'язує «Ляльку» Пруса з «Менделем з Гданська» Марії Конопницької. Авторка звузила представлену дійсність до однієї з вулиць Варшави, якою показала зростання агресії проти євреїв. Можна сказати, що вулиця, на якій живе Мендель, є мікросценою, що зображує заворушення та заворушення, які відбуваються у Варшаві: «*Coraz*

bliższa, coraz wyraźniejsza wrzawa wpadła nareszcie w opustoszałą uliczkę z ogromnym wybuchem krzyku, świstania, śmiechów, klątw, złorzeczeń. Ochryple, pijackie głosy zlewały się w jedno z szatańskim piskiem niedorostków. Powietrze zdawało się pijane tym wrzaskiem motłochu, jakaś zwierzęca swawola obejmowała uliczkę [...]» [79, с. 61].

Окрім теми антисемітизму, Конопницька показує місто як місце походження та приналежності: *«Nu, co un jest ten Mendel Gdański? Un Żyd jest, w to miasto wrodzony jest, w to miasto un żyje ze swojej pracy, w to miasto ma grób ojca swego i matki swojej, i żony swojej, i córki swojej. Un i sam w to miasto kości swoje położy» [79, с. 56].*

Мендель розглядає себе як частину суспільства, не дивлячись на свою віру та національність (тут варто додати, що зі слів старого помітно, що він вважає себе польським євреєм), а на зусилля, які він докладає для розвитку міста та його власну історію. Він згадує покоління гданчан, які раніше жили у Варшаві.

Ще один твір, в якому простежується мотив міста, – «*Марта*» Елізи Ожешкової. Варшава тут також є локацією дії головного героя. Разом із овдовілою дворянкою читач пізнає місто крізь призму пошуку роботи. Звідси одержувач іде до будинку, де знаходиться офіс Людвіки Жмінської, на вулицю Північну, де Марта винаймає квартиру, або до швейного цеху, де жінка починає працювати.

Для творчості Ожешкової характерне поєднання моралізаторських, позитивістських гасел, що не повинно дивувати, адже «*Марта*» – роман тенденційний. Цікаво, як ця упередженість підкреслюється в описах міста та його суспільства, наприклад, коли йдеться про феномен безробіття: *«Jeszcze parę lat takiego życia, a staniesz się jednym z tych ludzi bez celu, bez zajęcia, bez przyszłości, których i tak już u nas za wiele...» [91, с. 52].*

Деякі слова, які знаходимо на сторінках роману, також важливі, а саме: *«[...] wielkie miasto gwarzyło nieustannie» [91, с. 43].* Хоча це дуже короткий

фрагмент, він відкриває багато. Підкреслюється розмір міста та його постійне відродження. Шум – це галас, який створюється накладанням багатьох звуків – розмови людей, постукування ніг на вулицях та інших звуків, що супроводжують життя в місті. Какофонія урбанізації додатково підкреслює самотність і безуспішні спроби героїні твору Ожешкової знайти постійну роботу.

Інший підхід до теми урбанізації представляє Генрик Сенкевич у своєму творі «*Sachem*». У ньому представлена історія одного з новозбудованих міст Техасу, а саме міста Антилопа, яке зайняло місце індіанської Чіаватти. Драматична історія того, як було побудоване поселення, розповідає оповідач, коли воно було засноване *«pewnym jest, że odbierali oni [osadnicy] Czarnym Wężom ziemię, wodę i powietrze, ale natomiast wznosili cywilizację»* [104, с. 62].

Розвиток вимагає жертв і жертв, тому що, як дізнаємося з наступного фрагменту:

«Bogatsi mieszkańcy przebąkiwali o potrzebie założenia uniwersytetu, do czego i rząd stanowy musiałby się przyczynić. Mieszkańcom dobrze się działo. Handel żywym srebrem, pomarańczami, jęczmieniem i winem przynosił im znakomite zyski. Byli uczciwi, rządni, pracowici, systematyczni, otyli. Kto by w późniejszych czasach odwiedził już kilkunastotysięczną Antylopę, ten by w bogatych kupcach miejscowych nie poznał tych niemiłosiernych wojowników, którzy piętnaście lat temu spalili Chiavattę» [104, с. 63].

Місто Антилопа побудовано на фундаменті чужих страждань. Сенкевич іронізує, говорячи про нинішніх мешканців – де чесність, коли в корінних американців відбирають землю? Ще одна важлива тема в цьому творі – неймовірна швидкість, з якою було побудовано місто. Лише п'ятнадцяти років вистачило, щоб цивілізація, заснована на вбивствах і підпалах, закріпилася на нових землях і продовжувала розвиватися без жодних перешкод. Оповідач не цурається судити поселенців, прямо говорить, що

місто вони захопили безчечно: *«Bładzi wojownicy nie pokonali Czarnych Wężów w boju, ale zakradli się nocą, jak szakale i noże ich zboczyły się w piersiach uśpionych mężów, niewiast i dzieci»* [104, с. 67].

Сенкевич в іншому своєму творі *«Спогади про Марипозу»* порушує питання непостійності нових американських міст, використовуючи слова:

«Wiadomo, że w Nowym Świecie miasta rodzą się jak grzyby, ale też często mają żywot motyli. Tak było i z Maripozą. Póki rzeczka Mariposa przyświecała złocistym dnem, a na brzegach osadzała zielonawe grudki drogiego metalu, roili się tu górnicy amerykańscy, gambusinos z Meksyku i kupcy z całego świata. Potem wszystko to wywędrowało. «Złote» miasta są nietrwałe, bo złoto prędzej czy później musi się wyczerpać» [104, с. 53].

Наведені фрагменти показують, що для мешканців нових міст має значення лише матеріальність. Поселення створювали лише для того, щоб мати можливість жити якомога ближче до місця, де можна було добути необхідну руду чи сировину. Коли його не було, жителі залишили місто без жодних настроїв у пошуках іншого міста, де історія повториться.

Сенкевич, описуючи урбаністичні явища в Північній Америці, використовує власний досвід, який він отримав під час подорожі згаданим континентом у 1876–1878 роках [113].

Письменник Адольф Дигасинський, так само як Ожешкова чи Прус, використовує реальне місто (зокрема Варшаву) як місце, яке супроводжує описану історію, що помітно, наприклад, у творі *«На варшавській бруківці»*, де описано вулицю Пекарську та розташований на ній ресторан *«Pod Żurawiem»*, також читач зустрине ще одну корчму – *«Pod Złotym Rogiem»*. Кнайпи, як пише сам автор, використовувалися для зустрічей жителів нижчих верств суспільства та участі в різноманітних розвагах, хоча їхні відвідувачі також розпивали там алкоголь. Місто Дигасинського є також територією, де відбувається деморалізація, оскільки:

«Manius w dziewiątym roku życia przyglądał się takim rzeczom, które

większość ludzi płci męskiej dopiero po dwudziestu latach życia ogląda, a nigdy przed dziesiątym rokiem» [62, с. 323].

Серед постатей, які зазнали занепаду моралі, є Антосія Галастровичова, яка продавала свої обереги разом із подарунками, пропонованими їй численними шанувальниками [62, с. 356].

У іншому творі не помітно міста, бо дія ніколи не виходить за межі чотирьох стін квартири, але постає мотив суспільства – краківської буржуазії, а точніше – її критики. Він представлений у комедії Міхала Балуцького «*Дім відкритих дверей*». П'єса зосереджена переважно на незначних проблемах містян, які переростають у величезні проблеми, що було характерним для стилю письма Балуцького [82, с. 219]. Однак не можна сказати, що представлена поведінка, хоча й гіперболізована, не є точними спостереженнями та коментарями.

Першою негативною рисою міщан є безкультур'я у ставленні до слуг, що видно у ставленні до Францішка. У першій сцені першої дії домочадці зовсім не звертають на нього уваги, вони зайняті своїми справами, наприклад, грою в шахи або сваркою між собою, а пізніше в комедії, розважаючись вдома, дворецький насміхається та принижує Францішка. Міщани Балуцького зберігають гру зовнішності, як показано у фрагменті третьої сцени першої дії:

«PULCHERIA

Kogoż więc myślicie prosić?

[...]

TELESFOR

Może by wypadło zaprosić Ciuciumkiewiczów? On mój kolega szkolny?

PULCHERIA

Ale ona sławna bajczarka» [50, с. 157].

Як виявилось, господарі мають деякі застереження щодо більшості гостей, але вони вирішують надіслати їм запрошення. До цього їх спонукають

різні причини – через зв'язки, через те, що хтось знайомий по роботі, або тому, що вони просто бажані іншими і їм годиться з'явитися на організовану зустріч.

Після цих міркувань можна помітити, що урбанізація не є однозначним терміном, вона має багато значень і явищ, які автори розробляли у своїх творах. Місто може принести не лише прибутки, оскільки створює нові робочі місця, а люди можуть покращити умови життя, але вона також приховує темні явища, такі як ті, які представив Сенкевич. Місто також є полем битви ідеологій: антисемітизму, соціалізму, органічної праці. Вони складаються з людей, таких же різноманітних, як і обличчя міста.

Висновки до першого розділу

Таким чином, феномен міста історично присутній у різних цивілізаціях та визначається їх особливостями. Літературна урбаністика акцентує увагу на процесі органічного співіснування міських та сільських життєформ. При цьому основна частина дослідницького дискурсу зосереджена на світосприйнятті, де відбувся докорінний злам у ставленні письменників до «міста», культура якого віднині не стільки протиставляється традиційній культурі, скільки стає на її захист.

Отже, міське середовище, його вплив на людину, її дії та вчинки полягає в напруженості соціального життя. У зв'язку зі значним впливом міста на людину створюються інші умови, у яких людина дуже часто не може відчувати себе спокійно та комфортно, їй важко визначити своє місце у світі.

Урбаністика, зрештою, не є ні абсолютно осібною якоюсь темою, ні, тим більше, окремою якістю художньої мови, хоч без достатньо розвиненої мови літературної повноцінне її побутування в студіях життя неможливе.

Особливе місце серед міст у польській літературі займають Париж (багато століть був політичним центром, згодом мистецьким, зараз – моди), Варшава (як місто-бунтівник і місто-фенікс), Петербург (як «неприродне»

місто, створене для потреб правителя, а не для мешканців метрополії), Рим (як місто, де люди живуть відірвані від свого «природного» коріння, живуть анонімно, приховані в натовпі, безсоромно чинять усілякі злочини, Краків.

2. ВЛАДИСЛАВ СТАНІСЛАВ РЕЙМОНТ У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЛЬЩІ

2.1. Біографія Владислава Станіслава Реймонта

Станіслав Владислав Реймент (таке початковий варіант імені та прізвища) народився 7 травня 1867 року в селі Кобеле Вельке повіту Радомського. У його родині дворянські традиції переплелися з селянськими. Батьком письменника був сільський органіст Юзеф Реймент, а матір'ю – збідніла дворянка Антоніна, уроджена Купчинська. Родина Рейментів мала численне потомство: сім доньок і два сини, а Владислав Станіслав був для них п'ятою дитиною. Зрозуміло, що умови для початку життя в такій великій родині не могли бути легкими. Батько, суворий і владний чоловік, прагнув привчити синів до роботи на фермі. Це стало основною причиною конфлікту між ним і Станіславом, який мав інші інтереси і плани. Спогади про рідний дім у нього залишилися не найкращі. Особливо неприхильно ставився до батька. У листі до брата, як письменник-початківець, він писав: *Повір, краще не буде і бути не може. Ти знаєш батька. Свою скупість він довів до дурості, до самоїдства [...]. Те, що я зараз скажу, неприємне – я не знаю більшого нероби на світі, не можна було навіть припустити, що він існує – і навіть Бальзак не міг би вигадати більшого егоїста [...]. Я не думав, що є Батько, а це наш Батько, для якого не існує батьківських обов'язків, який абсолютно ненавидить власних дітей, який думає лише про те, як усіх позбутися, скинути (!) тягар виховання та догляду за собою. Це жахливо, але, на жаль, правда, і подумай, що це все від неробства, такого страшного селянського неробства [...]* [74, с. 196–197].

Але цей портрет його батька не міг бути повністю правдивим, адже він не повністю присвятив себе сімейним справам, проте знаходив час прочитати газети та журнали, також купував книги, які були незвичними в середовищі, в якому він жив і працював. Діти ймовірно не відповідали його очікуванням.

Це особливо стосувалося освіти їхніх синів. Франциск, який був на вісім років старший за Владислава, повинен був стати лікарем за волею батька. На третьому курсі медичних досліджень в університеті він був відрахований за свою діяльність у соціалістичному русі, і, врешті-решт, став провінційним фармацевтом, який, звичайно, не відповідав амбіціям батька. Молодший, Владислав Станіслав, погано навчався в школі, тому його батьки відмовилися від вищих амбіцій і хотіли лише забезпечити йому якусь професію. Однак виявилось, що це теж було непросто – в 1880 році. Станіслав був відданий в учнівство. Тоді його опікуном був чоловік його сестри. Чотири роки майбутній письменник провів у родині сестри, навчався на підмайстра й отримав свідоцтво про закінчення Варшавської недільної та ремісничої школи. Після закінчення навчання відмовився далі розвиватися у цьому напрямку.

Перебування Реймонта у Варшаві розширило його культурний світогляд. Він багато читав і був захоплений театром. У 1884 році був висланий з Варшави за участь у підпільній роботі. У його житті починається період боротьби. Після 1884 р. приєднався до театральної трупи (під псевдонімом Урбанський). Як актор він не отримав успіху і слави. Адже як незабаром виявилось, акторське життя не є ідилічним. Разом з голодною акторською трупю йому довелося терпіти бідність і приниження. Його обурювала практика невиплати заробітної плати керівництвом, інтриги та заздрість акторської громадськості, низький рівень інтелектуального життя поміщиків і буржуазії. Про свою акторську долю він писав своїй сестрі Катажині: *«Повір мені, театр не такий поганий, як його малюють, і є в ньому те добре, що він вчить жити ощадливо, трішки надто ощадливо, але що робити»*. [...] *Театр – це насправді моя сфера; само собою зрозуміло, що тепер мені доводиться задовольнятися другорядними і третьорядними ролями* [...]. *Коли б Ви могли прислати мені старі Костусеві штани (до речі, непотрібні) [...] Я з вдячністю їх прийму»* [74, с. 165–166].

Наприкінці 1886 р. Реймонт повернувся до своїх батьків. Скориставшись протекцією батька, почав працювати на залізниці. Тут він працював дорожнім робітником, наглядав за кількадесятиметровою ділянкою залізничного заводу. На знімальному майданчику він працював два з половиною роки (з невеликою перервою в 1892 році, коли знову працював в театрі).

Ця акторська та залізнична кар'єра була збагачена особливо унікальним досвідом. Хтось виявив його медійні здібності. Адепт модних тоді «таємних знань», Пушев, переконав Реймонта піти з ним як медіум на спиритуальні сеанси, які він організовував. І цей епізод його життя приніс йому розчарування. Проте подорож Німеччиною, безсумнівно, була для нього значним досвідом. Швидше за все, в цей період він усвідомив необхідність зайнятися чимось дійсно значущим, відповідним його справжнім інтересам і бажанням. Цією сферою була література.

У 1881–1883 роках він написав ряд повістей, оповідань і етюдів. Схвальна критика змусила його приїхати до Варшави в 1893 році, щоб продовжити кар'єру письменника.

У Варшаві він був змушений покладатися тільки на себе. Він не хотів просити нікого з родини про фінансову допомогу. Бідність вірно супроводжуватиме його в перші роки літературної праці. Про ці роки Б. Коцувна пише так: «Він приїхав з валізою рукописів, білизною, загорнутою в газету, і цигарковою машинкою, з боргом у 18,5 крб. (серед 16 боржників він винен 3 крб. Борині), жив на вул. Свентоянській, в одній кімнаті з муляром, кравцем і шевцем. Його «Черевики пили воду, як дракони». Його одяг був настільки вражаючим, що крамар Лурса попросив його залишити кафе (1894). Писав у соборі св. Яна, не маючи свого тихого куточка» [76, с. 21].

Книжковий дебют (*«Паломництво на Ясну Гору»*) 1895 року також не покращив суттєво матеріального становища. Проте схвальний відгук критики

був свідченням успіху письменника. 1896 року виходить «Комедіантка», а роком пізніше «Ферменти». У 1897 році з'явився том оповідань під назвою «Зустрічі». Особливо багатим на творчість Реймонта був 1899 рік, коли він опублікував ще один твір (після «Комедіантки» та «Ферментів») про акторську громаду та начерк до селянського роману «Справедливість». У тому ж році була опублікована «Земля обітована». Роман про місто Лодзь, що стрімко розвивається, мав неймовірний літературний успіх. Незважаючи на це, матеріальне становище письменника не змінилось. У листі до своєї сестри Казимири Реймонт скаржився: «Що мені до цієї дурної слави, цих хвалебних чи осудних гімнів із портретів, коли мені часто не вистачає на обід, а як тепер, не для чогось повертатися до моєї країни? І все ж я не гуляю, не розважаюся, навіть живу не так, як треба» [76, с. 29].

Письменник здобуває фінансову незалежність лише як жертва залізничної катастрофи. Реймонт за порадою адвоката подав «позов» на компенсацію. Після оплати судових витрат він отримав значну суму в розмірі 33 500 рублів. Тоді він міг дозволити собі дороге лікування та тривале перебування за кордоном. Невдовзі він також купує маєток Харлупія поблизу Серадз, а потім поблизу Вжесні у Великопольщі. Лише через рік після катастрофи, тобто в 1901 році, він знову спробував себе як письменник. Він написав кілька дрібниць для «Tygodnik Ilustrowany», «Ilustracja Polska», «Kurier Warszawski» та «Chimera». Невдовзі він вирішив повернутися до написання «Селян», яке розпочав ще до катастрофи. Робота над цим романом займе у нього тривалий час – з 1902 по 1909 рік. Паралельно з селянським епосом він буде писати оповідання, згодом зібрані в цикли: «З щоденника» (1903), «На межі» (1907) і «Буря». (1908). Серед опублікованих у той час творів найбільше заслуговує на увагу поетичний репортаж, написаний під враженням від революційних подій 1905 року, під назвою «З конституційних днів».

Саме «Селяни» стали справою його життя. Роман здобув світову

популярність. Це спонукало письменника продовжувати роботу над творами ще більшого епічного розмаху. У 1914–1919 роках опублікував трилогію Рік 1794 (*Останній сейм Польської Республіки, Nil desperandum, Повстання*). Незважаючи на наміри письменника, це виявилось художнім провалом.

Хоча до кінця життя він займався літературою, йому так і не вдалося створити творів, які б хоча б частково стосувалися «Селян» чи «Землі обітваної». Застосування визначалося відходом письменника від тем, що вимагають погляду реаліста і спостерігача.

У 1924 році отримав почесну відзнаку. Він був другим після Сенкевича польським письменником, який отримав Нобелівську премію з літератури. У цей період його стан стрімко погіршувався. У серпні 1925 року у Вежхославіце Вінцентій Вітос організував церемонію вшанування польського письменника. На жаль, це був останній великий тріумф Реймонта. Невдовзі після смерті С. Жеромського, 5 грудня 1925 року, помер Владислав Станіслав Реймонт.

Таким чином, життєвий шлях В. С. Реймонта переповнений складнощами, проте це не завадило письменникові вразити непересічним талантом та отримати за це Нобелівську нагороду.

2.2 Жанрово-тематичне розмаїття творчості В. С. Реймонта

Натуралізм, всебічне, точне відтворення самого життя характеризувало твори Владислава Станіслава Реймонта. Талант надзвичайно швидко визрів, і за шість-сім років він вийшов на авансцену польської романістики. Своїм успіхом Реймонт зобов'язаний замальовкам з життя мандрівних труп, які він знав найкраще, і з селянського життя, звідки він сам родом.

З 1882 року Реймонт писав твори, в яких зображував повсякденне життя в кравецькій майстерні (опубліковано лише уривками). Дебютував у 1892 р. і як польовий кореспондент «*Głos*» (з-під Рогови), і як автор новел для «*Myśla*» у Кракові (напередодні Різдва). У 1892–1894 роках Реймонт

написав 17 оповідань, 4 з яких («Смерть», «Завірюха» і «Томек Баран») стосуються «селянського існування». Дія решти відбувається в міському середовищі (зокрема: «В аптеці», «На бруківці», «Тінь»), залізниці («Робота!»), акторства («Франек», «Адептка») та дворянства («Ідилія», «Зустріч»). Ці твори є поєднанням реалістично трактованих моральних тем із натуралістичними спостереженнями та прийомів імпресіонізму з експресіоністською динамікою слів, таким чином виходячи за межі натуралізму, приписуваного Реймонту [80].

Ранні оповідання Реймонта (опубліковані частково в томі «Зустрічі» 1897) зазвичай описували похмурий образ світу соціальної низовини, життя, яке автор засвоїв на власному досвіді. Серед них виділяються оповідання, що змальовують жахливі злидні, експлуатацію та соціальну ізольованість селян, як-от «Смерть» (дебют письменника), «Сука» чи «В порембі». У цих новелах показано внутрішнє розшарування села, перевага сільських багатіїв і «вовчі» стосунки між людьми, породжені земним голодом. Реймонт розвинув ці мотиви в нарисі роману «Справедливість» (1899) про підпал села з помсти та жорстокий самосуд над підпальвачем, а через роки повернувся до них у томі оповідань «За фронтом», в якому він змалював приголомшливу картину руйнування села через війну. З його пізніх романістичних творів слід назвати деякі пункти зі збірки «На межі» (1907), написані на початку революції 1905 р. і добре відображають її атмосферу, а також сатиричний портрет міщанина в повісті Із щоденника (1902). Загалом, однак, відповідно регресу Реймонтової ідеології під явним впливом національної демократії, яка сягає його юнацької співпраці з «Głos», реалістичне соціальне значення його оповідань послабшало [76].

Більшість романів Реймонта засновані на особистих спостереженнях. Романи «Комедіантка» (1896) і «Ферменти» (1897), описують героїню, доньку начальника станції, чий бурхливий темперамент і невимовна туга змушують покинути рідний дім і приєднатися до акторської трупи.

Обидва ці романи, перший достовірно відображає світ театрів, другий – затхле життя маленького поселення, що становить фон сірого подружнього життя «комедіанта», розкривають головні переваги і недоліки роману Реймонта: чудовий дар спостережливості, здатність показати соціальне і моральне середовище в його найхарактерніших проявах і представниках, крім невмілості в представленні психіки героїв і психологічної мотивації їхніх переживань. Неглибока і шаблонна внутрішня характеристика героїв також обтяжена нечіткою, поверхово засвоєною філософією «Молодої Польщі» та її поетикою, які перебувають у виразному протиріччі з реалістичним пластом твору.

Реймонт знову повернувся до теми *«Комедіантки»* в більшій повісті *«Лілі»* (1899) і певні мотиви *«Ферментів»* використані в *«Мрійнику»* (1910), жалюгідній історії залізничника, чії туманні мрії про прекрасніше життя підштовхнули його злочинства.

Результатом його тривалого перебування в Лодзі стала *«Земля обітована»*, опублікована в 1897–1898 роках у *«Kurier Codzienny»*, багатопотокова, майже кінематографічна панорама світу лодзьких банкірів і фабрикантів. З надзвичайною правдою і гостротою Реймонт показав закулісся статків бавовняних мільйонерів, закон джунглів, що панує в цьому середовищі, і його огидне моральне обличчя. Доля героя, талановитого хіміка, унаочнює істину, що не талант, праця й енергія, а нещадність у прагненні до мети, потоптання свого й чужого щастя веде до багатства.

Незважаючи на відсталі антимиські тенденції, виражені в хвалі ідилічному існуванню шляхетської садиби, роман має чіткий антикапіталістичний посил і мав викликати неабиякий резонанс серед буржуазії «польського Манчестера». Однак її націоналістична ідея була блідою: необхідність витіснення іноземного капіталу польським, помітна переважно в антисемітських акцентах, а також тривіальна ідея про те, що гроші не купують щастя, представлена в штучно прив'язаному епілозі.

Нобелівську премію в 1924 році отримав Реймонт за роман *«Селяни»* (1904–1909), масштабну, всеосяжну картину села після вилучення права, обрамлену чотирма порами року. Змальоване не без молодопольського захоплення зовнішньою «казковою барвистістю» селянського побуту, Липце з *«Селян»* – це, однак, цілком реальне село, з його соціальним розшаруванням, конфліктами з двором, специфічною мораллю та непереборною жагою до землі, також правдиво. представлені в повсякденних і святкових звичаях. Письменник займає тут позицію не зовнішнього спостерігача, а намагається поглянути на все, що відбувається в романі, написаному стилізованим літературним діалектом, очима його героїв [76].

Головні герої, хоч і художні в малюнку, але обтяжені молодопольською символікою; у творі також перегукуються філософські концепції того часу, помітні в постаті Ягуса, сільського відкритого грішника, певною мірою охарактеризованого як втілення сліпого гендерного демона, а також політичні: теорія «сили П'яста» селянина, його самобутності та відірваності від національного життя. Проте галерея персонажів другого плану чудова. Дія роману, насичена драматизмом і згорнута в перших двох частинах, де конфлікт зосереджений на пристрасті між пасинком і красунею-мачухою, слабшає в більш розгорнутих Весна і Літо.

Уміння характеризувати громаду та використовувати її в дії, продемонстроване в *«Землі обітованій»* і *«Селянах»*, знаходимо також в історичній трилогії *«Рік 1794»* (*«Останній сейм Республіки Польща»* 1913, *«Nil desperandum»* 1916, *«Insurekcja»* 1918), яку сам Реймонт дуже високо оцінив. Опираючись на сумлінні дослідження, він є різновидом історичного роману, відмінного від традиційного зразка В. Скотта, в якому на перший план висуваються пригоди, найчастіше любовні, вигаданих персонажів. Історія кохання 1794 року слабка і анахронічна відносно епохи, а герой частіше виступає в ролі свідка подій, ніж учасника, адже справжній герой серіалу – це історія, а її мета – представити історичну ситуацію в Польщі від

Гродненського сейму до Варшавського повстання. Фундаментальна цінність, непомічена сучасниками, цього дуже неоднорідного твору, в якому чудові описові частини й точні зображення звичаїв XVIII ст стоять поруч із невдалими частинами, – всупереч тлумаченню націонал-демократів – його політичний шар, цікавий не стільки в критиці продажних магнатів, скільки в характеристиці людей і сил повстання.

Реймонт показує участь селян у повстанні не в традиційному дусі солідаризму, а надає їм національної свідомості, закликає до боротьби за свободу країни і власне звільнення від соціального рабства; змовники з лівого крила і очільники варшав'ян мають у романі яскраво яacobінські риси та описуються автором із симпатією та розумінням. Тому трилогія «1794 рік» є несподіваним явищем у творчості Реймонта, художника-самоучки без глибших теоретичних знань, чия сила полягала в реалістичності спостережень, а не в інтелектуальному змісті творів [76].

Реймонт також опублікував, серед іншого, невдалий роман «*Vampir*» (1911), куди вніс модні спіритуалістичні, теософські, сатанинські мотиви та ін., літературний репортаж про мученицьку смерть підляських уніатів «*З Хелмської землі*» (1910).

Таким чином, В. С. Реймонт – письменник рідкісного епічного таланту, широкого тонального діапазону. Його творчий метод поєднував традиції епічного реалізму з елементами натуралізму та лірико-імпресіоністськими і символістськими тенденціями польської прози на зламі століть. Хоча в його творчості були як вдалі, так і невдалі твори, це не завадило здобути успіху в польській літературі.

Висновки до другого розділу

Отже, життєвий шлях В. С. Реймонта наповнений складнощами та переживаннями. Він спробував себе в різних сферах, проте найбільшого успіху досяг саме в письменництві, за що отримав 1924 року Нобелівську

нагороду з літератури.

Критики по-різному оцінювали творчість Реймонта: вказували на «страшний» реалізм його творів, називали його яскравим представником натуралізму, зауважували помітний ореол імпресіонізму у його пейзажах, проте були одностайними у захопленій оцінці його неповторно реймонтівської майстерності відтворення природи, самотності його таланту. Рідкісна спостережливість, філігранність інтонацій, тяжіння до барвистості, живописної пластичності образів – усі ці риси визначають своєрідність таланту Реймонта, а його пейзажі уже в ранніх творах справляють значний вплив на читача.

3. УРБАНІСТИЧНА ТЕМА У РОМАНІ «ЗЕМЛЯ ОБІТОВАНА»

В. С. РЕЙМОНТА

3.1. Історія написання роману

На початку 1896 р. Реймонт приїздить до Лодзі. На той час він був уже сформованим письменником, написав романи «Комедіантка» та «Ферменти», а також репортажі та оповідання. Починає свій наступний твір – «Земля обітована», роман про Лодзь. Інформацію про написання роману «Земля обітована» можна отримати з листів Владислава Станіслава Реймонта. Хоча картина творчого процесу неповна, вона дає змогу зрозуміти творчу атмосферу, в якій народжувався роман про Лодзь. Був надрукований у журналі «*Kurier Codzienny*» у 1897 та 1898 роках. Романи, що публікувалися в тогочасній пресі, зазвичай створювалися епізод за епізодом, тому для письменника це було досить складним завданням. Тим паче, що його мистецькі амбіції теж були високими. Реймонт не перший, в кого виник інтерес до Лодзі, де «протягом століть мало що [...] відбувалося, поки не сталося те, що можна було б назвати відкриттям *genius loci*, у якому зійшлися всі чинники, які визначили, що нічийна земля не може стати центром цілої епохи». Проте попередні мистецькі спроби передати культурний колорит міста не були успішними. Досить згадати «*Wśród kałolu*» (1890) Валерії Маррене-Моржковської або «*Bawetna*» (1894) Вінцентія Косякевича. Текст письменника так швидко забули, що твір «*Bawetna*» помилково назвали першим польським романом про Лодзь [57, с. 86]. Тому чуття Реймонта схиляло письменника до відображення стихії Лодзі. Крім того, ця мета була зміцнена усвідомленням того, що досі лише одне місто мало епічну історію. Образ Варшави в «*Ляльці*» Болеслава Пруса був непростим викликом.

Листування Реймонта дає можливість зафіксувати подальші етапи роботи над романом «Земля обітована». У листі до Яна Лорентовича від червня 1896 р. письменник повідомляв: «Отже, ви можете підсумувати це

так – я подорожував, повертався, писав і так далі, [...] Я довго думав, що втечу до Парижа, восени минулого року, потім навесні – але я не зміг, Лодзь стала на моєму шляху [. ..]. Ну, я був там майже з Нового року, на місці вивчав це життя, таке зовсім відмінне в усіх відношеннях від варшавського, і маю з цих спостережень побудувати роман» [57, с. 67].

Поїздка до Лодзі (тривала з березня до червня 1896 р.) стала наслідком підписаного контракту з Гебетнером і Вольфом (1895) на роман про «польський Манчестер», який спонукав Реймонта «зіткнути людину з силою машин» [57, с. 54]. Його приваблювало первісне, тому роман «*Земля обітована*» виробила не стільки образ «Лодзького Космополісу», скільки своє художнє бачення. Щоб сповна використати це, Реймонт використав контрасти, які відображали особливості існування великого міста. Антиномії дали змогу чіткіше зіткнути сучасність із традиційною парадигмою цінностей. На них він і будував характеристику героїв. Він писав Гелені Чибінській (21 серпня 1897 р.), що творить долю «солодкої Анки» та «лихого Кароля». Він також навмисно поставив Анку на «ідилічно-янгольському» тлі, «щоб життя, у яке вона збирається увійти, життя Лодзі, стало ще більш визначеним» [57, с. 116].

Безперечно, в романі відбувається зіткнення двох світів: сучасності, яка не зважає на минуле, і традицій, заснованих на повазі до культури наших предків. Звідси очевидна дихотомія поділів: місто і село, поспіх і спокій, хаос і гармонія, культура і природа, етика і аморальність. Метатекстуальне прочитання розкриває жваву дискусію про цінності старого світу, що скрипить під тиском сучасності (аксіологічно універсалізованої), яка визначається хаосом невикристалізованої культури. Це, по суті, зіткнення цінностей і антицінностей (застосовних у безжальному світі матерії), усуваючи будь-які ознаки духовності. Тому Казімеж Вика поставив під сумнів кінцівку роману. Запропонована письменником трансформація Кароля не переконала дослідника. Аморалізм Боровецького більше говорив про

меланхолію, яка паралізує активізм (за визначенням Зигмунда Фрейда), ніж про бажання діяти на благо інших [121].

Роман *«Земля обітована»* було кілька разів екранізовано: довоєнна режисерів Венгерського та Герца та дві повоєнні екранізації Анджея Вайди. Також роман перекладено п'ятнадцятьма мовами.

Назва *«Земля обітована»* відносить до першої книги Старого Заповіту – Буття. Там ми знаходимо історію про Авраама, покликання якого, залишити свій рідний Ур і мандрувати в землю Ханаан, величезну і родючу землю, яку Бог дає йому у володіння. Через багато років нащадки Авраама переселилися з Ханаану й опинилися в Єгипті. Спочатку вони процвітали там, але потім настав час лиха, і вони зажадали свого Ханаану. Бог вивів їх із фараонового полону. Довгих сорок років вони блукали пустелею, поки нарешті не побачили землю, до якої прямували – обіцаний Ханаан – землю, де течуть молоко й мед, країну багатства й достатку.

Лодзь – маленьке село в XIV столітті, яке отримало права міста в 1423 році. Бурхливий розвиток відбувся з появою текстильної промисловості в 1827–1830 роках. Наприкінці XIX століття, тобто під час дії роману Реймонта, Лодзь вже є потужним фабричним центром. Сюди приїжджають натовпи людей, які сприймають індустріальне місто як біблійну землю обітовану, землю, яка буде давати молоко і мед. Бідні сподіваються знайти спосіб заробити на хліб насущний, багатші хочуть заробити мільйони.

Лодзь, біблійну землю обітовану, люблять ті, хто жадає багатства. Насправді це місто не є благословенним, позначеним Богом. Назва роману іронічно-сатирична, адже місто – не благодатна гавань, а проклята земля. Місто-монстр поглинає з людей усі сили. Воно стає місцем нещадної та запеклої боротьби за існування, де одна людина є ворогом іншої, небезпечним конкурентом у отриманні роботи.

Таким чином, роман *«Земля обітована»* вийшов друком в 1897 та 1898 роках на сторінках журналу *«Kurier Codzienny»*. Головним образом роману є

місто Лодзь. У романі Реймонта використано контрасти, що відображали різку природу існування великого міста. Антиномії дали змогу чіткіше зіткнути сучасність із традиційною парадигмою цінностей. Назва роману є іронічною, оскільки Лодзь не стає місцем заповітної мрії героїв твору. Роман *«Земля обітована»* було кілька разів екранізовано. Також роман перекладено п'ятнадцятьма мовами.

3.2. Співіснування лодзької етнічної тріади у романі *«Земля обітована»*

У романі, який є панорамою лодзького суспільства, немає одного головного героя. У ньому розповідається про компанію трьох друзів: поляка – інженера Кароля Боровецького, німця – Макса Баума та єврея – Мориця Велта. Ці троє молодих людей, які намагаються заснувати бавовняну фабрику в Лодзі, є персонажами більшої спільноти, яку Реймонт описує у своєму романі.

Польський лауреат Нобелівської премії, як єдиний письменник на рубежі XIX–XX ст, який торкався питань індустріального Лодзя, показав усі три національності, які там проживали. Він також намагався «розподілити їх порівну» на сторінках роману з перевагами та недоліками. Проте найбільше уваги приділяв полякам, на другому місці – євреям, а пропорційно найменше – німцям.

Хвороба легких грошей у промисловій Лодзі захопила представників трьох національних груп: євреїв, німців і поляків. Вона однаково вразила представників трьох соціальних груп: міщан, дворян і селян. Зникають національні відмінності через домінуюче бажання володіти. Авторитет здобуває лише власник майна: ким би він не народився: поляк, який постійно претендує на найбільші права на національну гордість, німець, найбільш схильний до гордості, коли здобує гроші, чи єврей, найталановитіший промисловий спекулянт. Б. Коцувна також усвідомлює, що великою цінністю *«Землі обітованої»* є презентація автором явища механізації людської

діяльності, яке включає не лише індустріалізацію та залежність людини від машини, а й регулює життя людини як особистості та в колективі: Реймонт наголошує на неминучості процесів, які спонукають людину накопичувати ресурси у всіх доступних для неї сферах: промисловості, торгівлі, вирощуванні, розведенні, колективних виступах. Людина – істота соціальна. Але людина також істота жадібна і хоче підпорядкувати собі все інше у світі.

Тож погляньмо на літературне бачення співіснування між національною тріадою, яка творить реальність Лодзі. Перш за все слід зазначити, що В. С. Реймонт показує її мирне співіснування. Мирне тим, що відсутні у романі сварки і бійки за національною ознакою. Ми навіть бачимо представників цих національностей, які збираються разом у вітальнях, у театрі, у приватних будинках і громадських місцях. Однак при більш пильному розгляді виявляється, що ця безконфліктність очевидна, а взаємні відносини наповнені внутрішньою напругою і стосуються всіх соціальних груп.

Основою внутрішньої напруги між поляками, німцями та євреями є конфлікт інтересів і бажання будь-якою ціною отримати гроші та панівне становище на фабриці в Лодзі. Мориц, засновуючи компанію, починає думати про те, щоб виключити з неї Макса і так само швидко Боровецького. Конкуренція також означає, що навіть якщо до людини не ставляться упереджено за національною ознакою, висловлені думки характеризуються небажанням і браком толерантності, про що свідчить презирлива реакція Боровецького на вигляд будуару Цукерової. Це небажання і презирство також характеризують євреїв. У розмові з Мелою Мориць вона зневажливо відгукується про поляків, звинувачуючи їх у безглуздох дискусіях, лицемірстві. Ця взаємна ворожість також помітна між німцями та євреями та між німцями та поляками.

На чолі компанії поляк Боровецький. Він молодий, красивий, талановитий і дуже перспективний чоловік. Єврейські та німецькі компанії

прагнуть взяти на роботу Кароля, оскільки він себе добре зарекомендував. Однак він мріє про інше: власну фабрику, влаштовану з розмахом, що приносить величезні гроші. Ця думка наповнює все його життя, вона стає єдиною метою, якій він підпорядковує все. Він прокидається о п'ятій ранку, лягає пізно ввечері, а різні розрахунки заважають його і так короткому сну. У селі, в Курові, його двоюрідна сестра і наречена Анка живе поруч із його старим батьком. Добра і благородна дівчина, яку він колись щиро кохав. Але в Лодзі жага до грошей здолає його настільки, що він забуде про свої юнацькі закоханості, а випадкові коханці змусять його забути про свою наречену і стати байдужим до її чарівності та доброти. Кароль стає дедалі цинічнішою. Він без жодних сумнівів приймає придане Анки, щоб використати його як внесок у свою нову фабрику. При цьому він стає все більш жорстким і нетерплячим у відношенні до дівчини.

Заручини стають для нього важким тягарем, оскільки він починає сприймати кохання як комерційну угоду: він мріє одружитися в багатій родині власників фабрик, а в Лодзі багато багатих дівчат із величезним посагом. Молодь насмішкувато називає їх «золотими теличками», але водночас дуже хоче їх отримати. Кароль думає про Маду Мюллер – молоду німкеню з мільйонним статком. Батько Мади часто давав зрозуміти Боровецькому, що хотів би бачити його своїм зятем. Кароль мучиться своїм незручним становищем (він заручений з Анкою), але все одно намагається шанобливо ставитися до своєї нареченої. Починає будувати фабрику. Він стикається лише з труднощами, тому що єврейські банкіри (в особі Гросліка) неохоче бачать появи поляків. Поляки будують пристойні заводи і виробляють пристойні товари, що витісняє єврейський мотлох з ринків. Куровський і Травінський побудували таку фабрику, і Боровецький також планує її збудувати. Планам Кароль заважає надзвичайна подія. Коли фабрика майже готова, спалахує пожежа – все згорає. Завдяки різним формам забезпечення йому вдається повернути свої борги після катастрофи, але у Боровецького

нічого не залишається. Його партнери та друзі також залишають його. Коли Кароль, спустошений і гордий майбутнім, з'являється Мюллер і пропонує йому допомогу: шлюб з Мадою. Кароль забуває про честь, почуття і зобов'язання – приймає пропозицію німця. Через чотири роки він отримує все, про що мріяв: багату дружину, величезну фабрику, величезні гроші. Водночас він відчуває, що своєю надлюдською працею зруйнував своє здоров'я і змарнував життя.

Поляки в землі обітованій – це група, безумовно, улюблена письменником. Як і Кароль Боровецький, вони добре освічені, розумні та культурні. Польська вітальня, показана на прикладі будинку Травінських, виділяється з-поміж інших. На іменини Ніни Травінської сюди запрошують поляків, німців та євреїв. Однак Ніна, хоч і гостинна, своїх непольських гостей описує зневажливо:

Тому що вони не люди [...]; це фабриканти, капіталісти [...]; люди, щоб робити бізнес і гроші [...]. Для них поняття: любов, душа... краса... добро... [...] не «папір», це вексель без гарантії.

Немає згоди між поляками, німцями та євреями. Поляки вишуканістю та інтелектом нескінченно перевищують інші нації. Вони вишукані, виховані, мають хороший смак і відмінні манери. Тому Нінина вітальня швидко стає порожньою, бо тут є місце лише для поляків. Залишилася лише одна єврейка – Мела Грюнспан, кохана молодого лікаря Висоцького. Мела спостерігає за польським світом і починає розуміти, що для неї в ньому немає місця. Роздумами дівчини Реймонт хоче показати, яка величезна прірва розділяє поляків і євреїв: вони як дві касти, які не можуть поєднатися одна з одною.

Мела, чутлива й розумна дівчина, захоплюючись поляками, які зібралися на іменинах родини Травінських, водночас розуміла, що вони герметично замкнута група і тому її шлюб із Висоцьким неможливий. Дивлячись на польську інтелігенцію, вона пригадала долю тих друзів, які

вийшли заміж за польок і зазнавали постійного приниження навіть від власних дітей, які звинувачували матерів у своєму походженні.

Поляки – це не лише рафінована інтелігенція, колишні поміщики, які дбають про індустріальну досконалість виробництва в часи капіталізму. Серед них, хоча й у набагато менш насичених кольорах, Реймонт малює фігури графів-банкрутів, які не можуть виконувати жодної роботи та не мають навичок, показує долю метеарів чи колишніх землевласників, які були бідними та все ж вірили, що певні види роботи принесуть ганьбу їхньому імені.

Після поляків, євреї – це друга група, описана з надзвичайною інтенсивністю. Їх представляє партнер і сумнівний друг Кароля – Мориц Велт. Для Морица не існує таких речей, як почуття, честь, обов'язок, дружба. Одне святе – гроші. І перед обличчям цієї святості Мориц надзвичайно послідовний від початку до кінця. Прийшовши в компанію, він постійно обманює своїх друзів. Все майно він хоче сам обманом вкрати. Більш того, єврейський банкір Гросглік підбурює його проти Боровецького. Партнерство з поляками ні до чого доброго не приведе. Родини Боровецьких, Травінських і Куровських підвищують зарплату робітникам, «облагороджують виробництво» і тим самим знижують ціни для євреїв. Євреї вороже ставляться до польської промисловості, що розвивається – поляки талановиті, витривалі, до того ж вони домашні і можуть повністю витіснити єврейську громаду.

Після розмови з банкіром Мориц перестає боятися полонізації Лодзі, бо, дивлячись на велику кількість єврейських будинків, він відчуває, що дивиться на єврейську силу міста, яку «ніщо і ніхто не може зламати». Однак про всяк випадок він починає підривати інтереси свого друга Кароля. Ймовірно, Вельт підпалює спільний завод і при цьому без втрат виходить з компанії. Він також займається своїми особистими справами, сприймаючи шлюб, як і Кароль, як комерційну операцію. Він просить руки заможної Мели

Грюнспан і отримує згоду. Роблячи пропозицію, він спочатку жорстко торгується з батьком, а коли нарешті придане нареченої досягає суми, яка задовольняє її майбутнього нареченого, він йде поговорити з Мелою. Намагаючись отримати її згоду на шлюб, він говорить не про кохання, щастя подружжя, про душевний екстаз, як це робив Висоцький, а про спільну фабрику, придане, добробут і бізнес. Бо одруження, як і все інше, для Морица – справа комерційна.

Окреслений у романі портрет євреїв насичений критикою. Євреям погрожують не поляки, як обурився банкір Гросглік. Саме євреї – безсумнівна фінансова сила як Лодзі, так і країни – псувають національну промисловість. Вони забирають у поляків роботу та можливість збагатитися, продукують непотріб, що часто продається краще, ніж хороші польські товари. Більш того, вони не хочуть давати польським геніям, що розвиваються, кредит на створення заводів.

Німецька громада, яку малює Реймонт, порівняно невелика. Їй письменник приділяє найменше уваги. Другий партнер Кароль, Макс Баум, німець. Німці, як і Макс, добродушні й нешкідливі (за винятком демонічного Бухольца). Вони працюють добре і точно.

Вони випускають тільки хорошу продукцію зі своїх фабрик. Однак вони потихеньку виїжджають з міста. Найбільші з них їдуть: старий Бухольц помирає, а мільйонер Мюллер їде в село, передаючи бізнес своєму зятю – Боровецькому. Поляки та євреї залишаються на полі бою, як і передбачав банкір Гросглік.

Роман В. С. Реймонта підтверджує набір стереотипних рис німця кінця XIX ст., згаданий раніше за Ю. Бартмінським: набувши статку, він стає зарозумілим і сповненим гордості. Він підносить себе над іншими, не соромиться висловлювати образливі думки і навіть не замислюється, чи вони його якось бентежать, чи виявляють темні риси його характеру, які краще було б приховати. Він зневажає всіх, тому що думає, що може все і ніщо не

може його обмежити [52].

В. Філіпек зазначає, що стереотипи містять певну амбівалентність, тому, окрім негативних думок, існують і позитивні. Стереотипно євреїв зображують як мудрих, але також жадібних, чистих і брудних, гарненьких (особливо по відношенню до єврейських жінок) і потворних (коли мова йде про купця чи лихваря). Одна і та ж риса може з'явитися двічі, але оцінюється по-різному: вихваляння спокійного способу життя в конфліктних ситуаціях йде рука об руку зі звинуваченнями в боягузтві, мудрість іноді вважається хитрістю або лукавством. Проте, коли говорили про єврейських торговців, тон був зневажливим або відверто ненависним [65, с. 112].

Таку амбівалентність помічаємо й у романі В. С. Реймонт. Люсі Цукера прекрасна. Мела Грюнспан теж красива, але в неї абсолютно неєврейський характер. Більш того, Мела в усьому протилежна нації, з якої походить: вона красива, тонка, мудра, тонка, емоційна. Однак коли вона стає дружиною Морица, вона втрачає всі ці якості. Альберт Гросман також здається гарною постаттю на тлі своєї родини, але він не виходить за характерологічні межі, визначені його національністю. Крім того, ми зустрічаємо хитрих і розважливих євреїв, зокрема Вельт і Гросліглік, а Шая Мендельсон вищий за них усіх.

Євреям у В. С. Реймонт присвятив значно більше місця, ніж німцям. Можливо, це пов'язано з кращим знанням їхнього світу, на що також вплинула багатовікова традиція співіснування двох національностей. Однак це не призвело до доброго взаємопізнання, тому в роботі більше стереотипів, ніж у випадку з німцями, і вони найчастіше не на руку представникам інших націй. Накопичення забобонів щодо євреїв у романі є наслідком створення персонажів – у *«Землі обітованій»* єврейськими героями є підприємці: торговці, банкіри та промисловці. Тому вони займаються операціями з грошима та цінними паперами. Цей тип був найбільш відомий полякам, але також був обтяжений різними віруваннями. Треба також зазначити, що деякі

стереотипи – це абсолютно неусвідомлені судження та переконання, прийняті письменником, які є наслідком життя в певному середовищі та властиві цьому середовищу. Разом вони створили значну колекцію, сприяючи приписуванню автору роману антисемітизму, риси, яка могла бути йому зовсім чужою. Тут варто звернути увагу на прихильність єврейських героїв В. С. Реймонта до сім'ї та показати міцні сімейні зв'язки, які їх об'єднують: батьківську любов і турботу Шая та Грюнспана про своїх дітей, особливо їхніх дочок, які відповідають на ці почуття, глибоку відданість Мели своїй бабусі, любов Цукера до своєї дружина. Наділення цих героїв такими важливими для польського народу почуттями можна вважати красномовним доказом поваги письменника до цієї національності.

Під час розмови з Боровецьким мати Висоцького виявляє сильну неприязнь до Мели та критикує вибір сина. Їй нема в чому конкретно її звинуватити, окрім того, що Мела є єврейкою і, на її думку, єврейські жінки абсолютно чужі полякам: *«[...] nie mają religii, nie mają etyki, nie mają tradycji obywatelskiego życia, nie mają zwykłej kobiecości, są puste, pyszne, bezduszne handlarki własnych wdzięków, lalki poruszane sprężynami najpierwotniejszych potrzeb, kobiety bez przeszłości i bez ideału»* [96, с. 432]. Висоцька не погоджується на шлюбні плани сина; вона також демонструє ворожість і презирство до євреїв. На її ставлення до цієї національності вплинула пихата гордість, страх бути декласованим і повне незнання цієї нації. У висловлюванні героїні «Землі обітованої», мабуть, знаходимо необґрунтовані судження частини польського суспільства. Вони гротескні, хоча майбутня свекруха Мели говорить те, що насправді відчуває.

Роздуми Мели Грюнспан відображають погляди, які ми можемо чітко описати як антисемітські, але вони також підтверджують особисті роздуми автора, виявляючи його незнання єврейського світу. Мела Грюнспан це бачила і відчувала весь цей польський світ, такий улюблений, - зовсім інший, зовсім чужий їй світ; чужий певною емоційною широтою, не обмежений

лише сферою егоїстичних справ, вузькими рамками заробляння грошей і вульгарного використання.

- *Nie takimi są nasi, moi!* – *myślała patrząc na delikatną, uduchowioną twarz Trawińskiego, który taki energiczny protest zakładał przeciw wywodom Wysockiego, że twarz mu pobladła [...], a potem patrzyła na Wysocką, na Ninę i Ankę siedzącą w kole kobiet bardzo wykwinnych, pełnych dziwnego wdzięku, rozmawiających półgłosem, i równocześnie widziała oczami duszy swój własny dom, ojca, siostry, szwagra i odczuwała teraz dopiero, przez mimowolne zestawienie, cały obmierzły ton, całą płaskość życia własnej sfery. [...] pamiętała dolę tych ze swoich znajomych, które wyszły za Polaków, ich upokorzenia wobec własnych dzieci, wyrzucającym matkom ich pochodzenie, to koło pogardy wykwinnej lub lekceważenia, jakie ich zawsze otaczało, tę ich obcość we własnych domach, wobec najbliższej rodziny [96, с. 495].* Як бачимо у цьому фрагменті присутнє сильне протиставлення між польською та єврейською культурами.

Розглянемо також різницю між єврейськими жінками та вишуканими, витонченими та делікатними польськими жінками, як зазначила Мела. Те, що вона не зустрічала тендітних і витончених єврейських жінок, не означає, що їх не було взагалі. Це був би чистий абсурд. У романі ми також маємо досить характерний опис єврейської мільйонерки Цукерової. Під час опису звернено увагу на багатство та пишність верхніх туалетів, а поведінка та інколи приховані спідниці виявляли «*wystrojonego parzygnata*», тобто повію. У створенні цього персонажа видається нелогічним, що Цукерова, яка мала будуар, перевантажений дорогими дрібничками, який у вільний час переглядала вона сама, чоловік і коханець, економила на панчохах і «спідницях-штанях».

Здається, що ці фрагменти – виявляють повне невігластво щодо євреїв та їхньої культури, яке було характерним для поляків того часу, включно з В. С. Реймонтом. Контакти між цими національностями зводилися насамперед до ділових і комерційних питань, тому Нобелівський лауреат

майстерно показав ці сцени, як-от розмова Грюнспана та Мориця, в якій обговорюється шлюб останнього з Мелою. Створення цієї сцени починається з речень: «*Co Pan dajesz Meli? Co pan masz?*» [96, с. 554].

Ми не досліджуємо, що змусило Мелу розірвати заручини з Висоцьким і чому В. С. Реймонт так вирішив долю симпатичної пари. Поєднання їх у шлюбі з закінченням: «і жили вони довго і щасливо» не зробило б роман більш правдоподібним. Тож вибір розлучитися був правильним. Можливо на це вплинула якась ідеологія на образ євреїв у романі. Однозначно можна сказати – В. С. Реймонт не знав євреїв та їхнього повсякденного життя, тому образ цієї спільноти в його романі не вільний від спрощень чи нелогічностей. Проте слід додати, що провину за незнання єврейської культури не можна покладати лише на поляків.

Отже, у романі «Земля обітована» присутні представники трьох національних груп: євреї, німці і поляки. Письменник використав при описі етнічних груп, зокрема німців та євреїв стереотипні характеристики цих персонажів. Основою внутрішньої напруги між поляками, німцями та євреями є конфлікт інтересів і бажання будь-якою ціною отримати гроші та панівне становище на фабриці в Лодзі. Великою цінністю «*Землі обітованої*» є презентація автором явища механізації людської діяльності, яке включає не лише індустріалізацію та залежність людини від машини, а й регулює життя людини як особистості та в колективі:

3.3. Проблема бідності та багатства

Суспільство розділене не лише національними відмінностями. Існує другий, дихотомічний поділ: на багатих і бідних.

Багаті – банкіри та фабриканти, які розбагатіли в Лодзі. Це люди, які колись були бідними, але завдяки власній праці, хитрості та удачі здобули величезні багатства. Серед мільйонерів Лодзі, названих Реймонтом «*Lodzenmensch*», виділяються дві постаті: німець – Бухольц і єврей – Шая. Це

королі фабричної промисловості. Різниця між ними лише в якості продукції, яку вони виробляють: Бухольц виробляє хороші продукти, Шая – жахливої якості. Причому великих відмінностей між ними немає. Жорстокі й нещадні, вони максимально експлуатують трудящі маси. Вони платять мало і вимагають рабської праці від світанку до пізнього вечора.

Багатство та його хіть позбавляють його людяності. Сни про гроші позбавляють Кароля Боровецького любові та прихильності. Мало того, що він стає байдужим до своєї нареченої, він ще й втомлюється від красуні-коханки - заміжньої Люсі Цукер. Після ночі, проведеної в її обіймах, після освідчення в коханні, після бурі пристрасті, він з огидою розмірковує: «*Do diabła z miłością, mieć teraz taką kulę u nogi, kiedy się zakłada fabrykę na kredyt*» [96, с. 232].

Багатство також притуплює людську чутливість до смерті. Останній розділ першого тому починається значущими словами: «*Dwa wypadki zaalarmowały Łódź: śmierć Bucholca i podskoczenie cen bawełny do niebywałej przedtem ceny*» [96, с. 303]. Проблеми людської смерті та ринку стоять поруч і здаються однаково важливими та однаково торкаються людських сердець. В ієрархії цінностей мільйонерів людське існування стоїть, мабуть, навіть нижче купецьких інтересів.

Світ багатих – це також загалом світ дурнів і невігласів. Реймонт чудово зображує це явище на прикладі розмови між банкіром і Блюменфельдом, музикантом, який працює в його офісі. Блюменфельд сором'язливо заходить до кабінету свого боса і повідомляє, що Віктор Гюго помер (тобто 1885 рік). Банкіра в першу чергу цікавить, який статок він залишив після себе. Цікавість Гросгліка зростає: «*W czym robił?*» – *pyta. Zdziwienie ignoranta wzrasta, gdy dowiadyje się, że w literaturze.* «*Tak, bo to był wielki poeta, wielki pisarz*» – *objaśnia cierpliwie muzyk. W głowie bankiera otwiera się jakaś klapka.* «*Prawda*» – *powiada zadowolony z siebie – „ja zapomniałem, przecie to jego ta powieść Ogniem i mieczem. Mnie Mery ładne kawałki z niej czytała»* [96, с. 432].

Не всі мільйонери дурні, поляки відрізняються від єврейських і німецьких багатих дилетантів тим, що вміють поєднувати зароблені статки з інтелектом і освітою.

Багатство мільйонерів в основному для показу. Боровецький відвідує Міллера в його резиденції. Господар показує йому свій без смаку мебльований, але вражаюче багатий палац. Відкриваються кімнати, вітальні, ванні кімнати, спальні. Все оздоблено з великою пишністю, але зовсім не використовується. Господар теж якось не вписується в палацовий ландшафт. Проводячи гостя розкішними кімнатами, він сам з'являється в *«pantoflach klapiących drewnianymi podszwami i w barchanowym, podwatowanymi mocno zatłuszczonym kaftanie»* [96, с. 41]. Він схожий на трактирника, а не на мільйонера. Він пояснює Боровецькому, що вважає за краще жити з сім'єю в старому котеджі, а палац виставив на огляд, щоб не відрізнятись від інших багатіїв і мати можливість цим похвалитися.

Бідні, захоплені міфами про землю обітовану, якою є Лодзь, масово прибувають до міста. Іноді їх привозить із села крайня бідність, іноді розповіді про незмірні багатства. Бідні люди часто тягнуться до міста на власний ризик. Вони все продають, а потім виявляється, що роботи для них на заводах немає. Промисловість все більше і більше вдосконалюється, і машини замінюють людські руки. До людей і машин часто ставляться однаково. Боровецький повчає Горну, який жаліється над робітниками, що на фабриці немає місця гуманізму та людяності. Фабриці потрібен лише людський мозок і м'язи, а людина схожа на машину, яка має робити лише те, що їй належить робити.

У цьому місті, яке бідні й багаті називали *«ziemią obiecaną»*, тисячі людей гинули від голоду, гнили в злиднях, *«walczyło całym wysiłkiem o nędzny byt [...], ta walka cicha i straszna przez swoją ustawiczność, walka, prowadzona nawet bez nadziei zwycięstwa, zżerała więcej ludzi rocznie niżli najgroźniejsze epidemie»* [96, с. 145]. Так оповідач підсумовує графічно вимальовані образи

людської біди.

Фабрика і робота однаково поглинають як бідних, так і багатих, забирають увесь їхній час, вводять у ступор і позбавляють людських почуттів. Проте не всі підкоряються рабству. Крім тих, кого злидні змушують працювати в нелюдських умовах, крім багатих, які постійно шукають ще більших прибутків, є т.зв. середній клас. До його складу входить молодь, яку представляють Хорн, Маліновський і Блуменфельд. Вони також важко працюють майстрами, техніками або стажерами в пунктах обміну валюти. Однак вони збираються двічі на тиждень, щоб грати разом в аматорському гурті. Музика захищає їх від оніміння, яке викликає повсякденна важка робота.

Театр також звільняє від важкої роботи – мільйонери їдуть туди демонструвати свої багатства: дорогий одяг, карети, коштовності. Під час виступу вони на хвили, жадібно ловлять усі комерційні новини, що надходять із міста. Зворушує не гра акторів, а новина про те, що ціни на бавовну змінилися, тож деякі підприємці збанкрутують. Лише ті, хто купив дешеві місця, можуть дозволити собі піти в театр, тому вони не належать до «королів» Лодзі й не мають чого втрачати. Для них театр стає місцем для знайомства з мистецтвом, а не для демонстрації колекції діамантів. Вони також сповна використовують відпочинок, можливий тут, і забувають про труднощі роботи.

Група помірно заможних людей, які, крім професійної діяльності, мають час і бажання займатися іншими видами діяльності, порівняно невелика, і Реймонт приділяє їй мало уваги.

Отже, однією з ключових проблем роману є проблема бідності та багатства. Письменник зосереджується насамперед на сугестивних образах безмежної бідності й величезного багатства, на показі магії панівних грошей, що змінюють людей у нещасній «землі обітованій».

3.4. Образ міста у романі «Земля обітована»

Владислав Реймонт показав процес функціонування міського організму на прикладі Лодзі, міста, яке було конгломератом класових протилежностей, які відображали різноманітні тенденції та погляди. Це було своєрідне нічийне місце, яке можна було розбудувати заново, де можна було здобути статок або втратити все. Місто зростає у візіях Реймонта до розмірів демонічної «антиприроди», не тільки пожираючи фізичну силу і здібності людини, але й відриваючи від неї власну особистість, перетворюючи її на бездушного робота, на частину його могутніх виробничих механізмів [81, с. 59].

Я. Руравський у монографії, присвяченій Реймонту, зазначав: Загалом можна сказати, що «Земля обітована» – це історія злетів і падінь головного героя Кароля Боровецького [...]. Термін, використаний тут, – головний герой роману. Це не дуже добре. Герой роману – капіталістична Лодзь 90-х років XIX століття [69, с. 189].

Сам автор «Землі обітованої» не любив Лодзі. Розчарований життям великого міста і втомлений від його суєти, він писав братові 17 листопада 1895 року: *«Я хотів би її [Лодзь] якнайшвидше викинути зі свого тіла, бо я втомився від цих зграй людей, бо мене штовхають ці чудовиська – фабрики, не дають мені спокою ці машини, рухи яких я відчуваю. всередині мене, чий свист і шум будять мене вночі»* [75].

Місто як герой твору присутнє з перших сторінок роману, який починається словами:

Łódź się budziła. Pierwszy wrzaskliwy świst fabryczny rozdarł ciszę wczesnego poranku, a za nim we wszystkich stronach miasta zaczęły się zrywać coraz zgiełkliwiej inne i darły się chrapliwymi, niesfornymi głosami [...]. Olbrzymie fabryki, których długie, czarne cielska i wysmukłe szyje-kominy majaczyły w nocy, w mgle i w deszczu, budziły się zwolna, buchaly płomieniami ognisk, oddychały kłębamii dymów, zaczynały żyć i poruszać się w ciemnościach, jakie jeszcze zalegały ziemię [96, с. 5].

Роман поєднаний композиційно. Боровецький підсумовує своє життя вночі, коли «*miasto już spało, przyczało się w cieniach i przywarło do ziemi jak polip wszystkimi mackami fabryk, a dalekie, porozrzucone elektryczne słońca błękitnawymi źrenicami patrzyły w noc, stróżowały śpiącego molocha, jak stado żurawi o głowach ognistych*» [96, с. 321].

Спляче місто не було синонімом спокою та безпеки його мешканців, а «вказувало на приховане пекло страждань». Обидва описи чітко вказують на спосіб подання міського простору в романі. За допомогою широких метафор він показаний як біологічна жива істота, оснащена тілом, шиєю та горлом, яка прокидається, спить або дихає в різних ситуаціях. *Jednym z organów tej istoty jest fabryka, która pracowała wszystkimi mięśniami. Windy, osadzone w murach, łączyły dół fabryki z jej czterema piętrami wierchu. Co chwila rozlegał się głuchy szczełk w innej stronie sali, to winda brała lub wyrzucała z siebie wózki, towary, ludzi...»* [96, с. 17].

Місто і фабрика, як живі організми, видають різні звуки: вони пищать, виють, дихають і пульсують, а також гарчать, ревуть, трясуться, пильно дивляться «*wytrzeszczonymi ślepiami*».

Рух тут також має позитивне значення; це життя, успіх у бізнесі, нові заводи, торгівля та робота для багатьох нових робітників, які також є невід'ємною частиною цього організму, описаного автором:

«*Tysiące robotników niby ciche, czarne roje wypelzło nagle z bocznych uliczek, które wyglądały jak kanały pełne błota [...]. Zalewali całą ulicę, szli ze wszystkich stron, zapelniali trotuary, człapali się środkiem ulicy, pełnej czarnych kałuż wody i błota*» [96, с. 11].

Рух є найпомітнішим проявом міського життя. Проходить у три фази:

- на світанку, коли люди сонні прямують до заводів,
- опівдні, коли йдуть на перерву,
- увечері, коли вони втомилися і повертаються до своїх нірок-домівок.

Місто, вкрите величезним, грубим тілом, є небезпечним, злим

створінням, яке сприймається явно негативно. Для Реймонта це штучний і неприродний витвір, тому в міському пейзажі переважають темні кольори; кольори – сірий і чорний, а типовий реквізит, що описує цей простір – бруд, сміття та постійний дощ.

Бруд – це ключове слово, яке з’являється в описах міських просторів, підкреслюючи їх огидну потворність: *«Deszcz drobny, marcowy deszcz pomieszany ze śniegiem padał wciąż i rozwłóczył nad Łodzią ciężki, lepki tuman; bębnił w blaszane dachy i sphywał z nich prosto na trotuary, na ulice czarne i pełne grząskiego błota, na nagie drzewa przytulone do długich murów, drżące z zimna, targane wiatrem, co zrywał się gdzieś z pól przemiękłych i przewalał się ciężko błotnistymi ulicami miasta, wstrząsał parkanami, próbował dachów i opadał w błoto»* [96, с. 5]. Бруд був символом негативних процесів, що відбуваються в цьому просторі та його деградації:

«Na środku ulicy leżały miejscami wielkie kałuże nigdy nie wysychającego błota, nad którymi snuły się gromady dzieci, podobnych przez wynędznienie'i brud do wielkich stonóg, wylęgłych w tych rudkach; gdzie zaś iiii było bło'ta tam leżała gruba warstwa węglowego mialu, który [...] oblepiał domostwa i żarł nędzną zieloność drzew» [96, с. 68].

Реймонт також вказує на схожість між людиною та машиною. Це добре помітно з опису ситуації, коли Боровецький повертається поїздом до Лодзі після того, як отримав повідомлення про підпал фабрики:

«Maszyna jakby podzielała jego niepokój, bo gnała jakby pędzona szaleństwem, biegła zdyszana, rzucała się jak w konwulsjach, charczała z wysiłku, zrzytała tłokami, oddychała obłokami dymu i podobna do olbrzymiego żuka huczącego wskroś śnieżnych płaszczyzn leciała zapamiętałe naprzód bez oddechu, jakby w nieskończoność» [96, с. 287].

Письменник часто вказував на подібність людини й машини, звертаючи увагу на зростаючу перевагу останньої та загрозу, яку ця перевага несе. Дві сили протистояли одна одній – мертва людина і жива фабрика. Творець і

приборкувач сил природи став їхнім рабом.

Фабрика, ототожнена зі злим богом Молохом, панує над людиною. Її закони – це закони всього міста. Їй підпорядковується все. Вона дає роботу, гроші, а деяким багатство, а натомість вимагає шани та данини. Люди не бунтують проти її влади. Не хочуть чи не можуть? А може, як припускає оповідач, їм не вистачає сили волі звільнитися з цього ярма?

Описуючи міжособистісні стосунки в цьому бегемоті, письменник наголошував на пануючих там принципах соціал-дарвінізму. Коли Травінський просить позичити, Боровецький наголошує йому:

«Nie zapominaj, że jesteś w Łodzi. A widzę, że wciąż zapominasz, że zdaje ci się, iż prowadzisz interes wśród cywilizowanych ludzi środkowej Europy. Łódź to las, to puszcza – masz mocne pazury, to idź śmiało i bezwzględnie duś bliźnich, bo inaczej oni cię zduszą, wyszajqi wyplują z siebie» [96, с. 167].

Життя в місті – це постійна боротьба за виживання, це джунгли, через які неможливо пробратися. Якщо комусь вдасться пройти через це неушкодженим або навіть вдасться, інші через це будуть розорені.

«Miasto było podobne do potężnego wiru, w którym kotłowali ludzie, fabryki, materiały i namiętności, miliony i nędza, rozpusta i głód wieczny, a wszystko to wirowało z szalonym pośpiechem, z rykiem maszyn, pożądań, głodu, nienawiści; z rykiem walki wszystkich przeciwko wszystkim i wszystkiemu [...] byle zdążyć prędzej do milionów, których źródła zdawały się wytryskiwać z każdego cala tej «ziemi obiecanej» [96, с. 312].

Для більшості героїв місто – чужий простір, на який їх прирекло прагнення до кращого життя, обмануте його видимою пишнотою. Виявилось, що місто – це територія фальшивого життя, місце самотності, матеріальної та духовної деградації, територія страждань і безглузлого життя. Про це писав сам автор у листі до Лорентовича: *«Для мене Лодзь – це якась містична економічна сила, хороша чи погана, але сила, яка поширює свою владу на все ширші кола людей, яка ковтає селянина, відриває його від землі, вириває з*

корінням і робить це так само з будь-яким махером, так само з останнім і робітником – це величезний, вічно голодний шлунок, що перетравлює людей і землю. Мільйонер чи робітник – це тільки матеріал, просто паливо» [77, с. 55].

Більшість жителів Лодзі не бунтують проти такої ситуації, вважаючи її природною. Цей монстр викликає в людях найгірші інстинкти. Важливо лише те, хто розумніший і хитріший. Неважливо, якими методами він досягає бажаної мети – фортуни: *«Co cię to obchodzi czy oni są złodzieje czy porządni ludzie? My wszyscy razem jesteśmy tu po to w Łodzi, żeby zrobić geszeft, żeby zarobić» – говорить один з героїв. «W świecie miejskiego rozkładu ludzka społeczność przypomina kłębowisko robactwa» [96, с. 67]. Тут не місце порядним і милосердним людям. Горн відчув це, коли мав справу з вдовою робітника, який загинув від текстильної машини. Боровецький повчав його: *«pan jesteś jednym z miliona kólek! Przyjęliśmy pana nie na to, żebyś tutaj produkował się ze swoją filantropią, a tylko żebyś robił. Pan wprowadzasz zamęt tutaj, gdzie wszystko polega na najdoskonalszym funkcjonowaniu, na prawidłowości i zgodności» [96, с. 27].**

Людина в місті відчужена, віддалена від належного їй середовища, яким є природа, а отже, село. Реймонт дуже яскраво показує контраст між містом і природою. Природа не може розвиватися в просторі столичного смітника, вона хвора і паралізована смертю:

«Las stał cichy i jakby obumarły, tysiące czarnych smutnych pni rozbiegało się we wszystkie strony, pożółkłe suchotnicze gałęzie obwisały z bezwładnością konania i tak przysłaniały światło, że było mroczno i smutnie; drzewa stały bez ruchu, a jeśli chwilami powiał po nich wiatr, to trzęsły się jak w febrze i głucho, żałośnie szumiały, a potem znowu stały martwe, czarne, smutne» [96, с. 235].

Сонячні промені не досягають замкнутого простору міста і не можуть проникнути через густий дим, що вкриває небо. Це клітка, в'язниця для людської душі і тіла, вир, який засмоктує і поглинає свої жертви. Стефан

Лічанський писав у своїй монографії про Реймонта: «Зображення приміського лісу, місця, де жителі Лодзі проводять недільні канікули, є ще одним прикладом притаманного символізму Реймонта. Вмираючий ліс, отруєний фабричними нечистотами, є цілком реальним лісом, але це також індикатор духовного стану людей, які шукають у його тіні перепочинку, свободи та відриву від буденних турбот. Вони вже отруєні, як і дерева, що їх оточують, отрутою цього міста, внутрішньо спустошені жахливою роботою, яка забезпечує лише жалюгідний мінімум існування, але не дає перспектив на майбутнє» [81, с. 59].

У міському просторі «*Землі обітваної*» також експонується мотив смерті. Крім захоплення могутністю і силою міста, у творі панує тривожна аура смерті. Йдеться не про смерть окремих людей, Реймонт порівнює місто з трупом: «*stare, odarte, brudne, poobthikiwane z tynków, [...], pokrzywione, wysane, zablocone stały ohydnyim rzędem domów trupów*» [96, с. 162]. Як пише В. Гутовський, «торжество смерті виправдовується цивілізаційно – порушення екологічної рівноваги середовища».

У категоріях натуралістичного турпізму показані не лише вулиці та будинки Лодзі, а й парки, які мають бути місцем притулку та відпочинку для людей. Зовні Молох не такий відразливий, як з боку дворів, сміттєвих баків, що поширюють смердючий запах, а також горищ, кімнат, підвалів і вузьких кухонних сходів. І хоча жахливий вигляд міста пом'якшується при погляді здалеку, це не означає, що воно стало менш небезпечним. Це все ще викликає страх і жах.

Місто часто стає місцем самотніх пошуків героїв, які блукають відомими вулицями, щоб забути і відійти від себе або заглушити свій нестерпний відчай чи тугу.

Огида Реймонта до Лодзі стикається із захопленням феноменом цього міста, яке так динамічно розвиває свою могутність:

«*Łódź żyła teraz szalonym życiem, tętniła gorączką rozrostu, budowała się z*

pośpiechem, zdumiewała nieustającą potęgą, nagromadzeniem sił, wylewających się niepowstrzymanym potokiem aż w pola, bo tam [...] zaczęły wyrastać całe ulice nowych domów, fabryk, interesów, nowych szachrajstw i wuzysków» [96, с. 311].

І хоча це місто нелюдське й жорстоке, письменника вражають такі фінансові акули Лодзі, як Бухольц і Шая Мендельсон.

Місто в романі Реймонта має багато облич. Це бегемот, чудовисько, але й справжнє, специфічне місце, розташоване відповідно до рельєфу.

Як бачимо, письменник прагнув через міську символіку висловити «різке відчуття відчуження й повної поразки» людини, а також надію на переваги, які можуть виникнути в результаті індустріалізації середовища, в якому живе людина.

Висновки до третього розділу

Таким чином, роман «Земля обітована» був надрукований у журналі «*Kurier Codzienny*» у 1897 та 1898 роках, як наслідок підписаного контракту з Гебетнером і Вольфом (1895) на роман про «польський Манчестер», який спонукав Реймонта «зіткнути людину з силою машин». У романі Реймонт використав контрасти, які відображали різку природу існування великого міста. Роман «*Земля обітована*» було кілька разів екранізовано та перекладено п'ятнадцятьма мовами.

У романі чітко простежується опис представників трьох національних груп: євреїв, німців і поляків. Основою внутрішньої напруги між поляками, німцями та євреями є конфлікт інтересів і бажання будь-якою ціною отримати гроші та панівне становище на фабриці в Лодзі. Образи євреїв та німців насичені стереотипними характеристиками. Особливістю «*Землі обітованої*» є презентація автором явища механізації людської діяльності, яке включає не лише індустріалізацію та залежність людини від машини, а й регулює життя людини як особистості та в колективі.

Також героєм роману є місто, яке є дещо персоніфікованим. Реймонт

також вказує на схожість між людиною та машиною. Життя в місті – це постійна боротьба за виживання, це джунглі, через які неможливо пробратися. Реймонт дуже яскраво показує контраст між містом і природою. Природа не може розвиватися в просторі столичного смітника, вона хвора і паралізована смертю. Місто часто стає місцем самотніх пошуків героїв, які блукають відомими вулицями, щоб забути і відійти від себе або заглушити свій нестерпний відчай чи тугу. Огида Реймонта до Лодзі стикається із захопленням феноменом цього міста, яке так динамічно розвиває свою могутність.

«Земля обітована» – роман, фоном якого є місто Лодзь, місце зародження ткацької промисловості та капіталістичних відносин. Реймонт – антиурбаніст – його місто, яке мало бути землею обітованою, виявляється жорстоким, бездушним пеклом. Проживання в ньому призводить до морального падіння і деградації особистості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, узагальнено теоретико-методологічні набутки наукових шкіл, напрямів, окремих дослідників та визначено можливість їх використання в процесі вивчення урбаністичної теми в польській літературі. Зокрема, зазначено, що феномен міста історично присутній у різних цивілізаціях та визначається їх особливостями. Літературна урбаністика акцентує увагу на процесі співіснування міських та сільських життєформ у прозовій літературі. Місто і село – це два архетипи людської уяви, тому для одних це країна щастя, для інших – відчаю. Це одне з місць літературного простору – простору, свідомо й із чималими зусиллями створеного людиною, як згущення цивілізаційних факторів, – у своєму генезисі часто розглядається як обмеження на протипагу практично безмежному оточенню, до розмежування якого часто вдаються до надприродної санкції.

Визначено загальні та специфічні риси втілення урбаністичної домінанти в художніх творах. Зокрема, у польській літературі місто було зазвичай охарактеризовано як коло справ, спосіб життя та ієрархію цінностей, чужих природі сільського мешканця. Це вогнище зла, як чума, поширювалося на раніше незаплямовані характери та свідомість мешканців села. Місто – це тісне, закрите місце («*loci angusti*»), де панує постійний, виснажливий рух, лихоманка і хаос. Охарактеризоване за допомогою метафор «місто-мурашник», «місто-гігант», «місто віри», «місто-лабіринт» і, нарешті, «місто-в'язниця», воно створює простір зла.

З'ясовано особливості художнього зображення міста у творах польських письменників. Тема міста з'являється ще у творах Яна Кохановського, згодом до цієї теми зверталися романтики, серед яких можна виокремити Адама Міцкевича та його опис Петербургу. Пізніше натуралісти та письменники Молодої Польщі зображали міста, але там простежуються чіткі антиурбаністичні домінанти, наприклад у В. С. Реймонта. Більш яскраво

і повно ця тема присутня у позитивістів (Г. Сенкевича, Е. Ожешко, Б. Пруса), оскільки саме в ХІХ ст. активно розвивалася промисловість, відповідно міста.

Підкреслено, що особливе місце серед міст у польській літературі займають Париж (багато століть був політичним центром, згодом мистецьким, зараз – моди), Варшава (як місто-бунтівник і місто-фенікс), Петербург (як «неприродне» місто, створене для потреб правителя, а не для мешканців метрополії), Рим (як місто, де люди живуть відірвані від свого «природного» коріння, живуть анонімно, приховані в натовпі, безсоромно чинять усілякі злочини).

Проаналізовано життєвий та творчий шлях Реймонта. Підкреслено, що Реймонт – письменник рідкісного епічного таланту, широкого тонального діапазону. Його творчий метод поєднував традиції епічного реалізму з елементами натуралізму та лірико-імпресіоністськими і символістськими тенденціями польської прози на зламі століть. Реймонт звертався до теми села, міста, бідності. Найбільш шокують своїм натуралізмом оповідання «Смерть» («*Śmierć*»), «Завірюха» («*Zawierucha*») і «Томек Баран» («*Tomek Baran*»). Реймонт написав чотири великих романи, які ввійшли до історії літератури: «Комедіантка» («*Komediantka*»), «Ферменти» («*Fermenty*»), «Земля обітована» («*Ziemia obiecana*») і «Селяни». За останній він отримав нагороду Польської академії знань (1917 р.) та Нобелівську премію (1924 р.).

Охарактеризовано роман «Земля обітована», з метою вирізнення основних ознак, які відтворюють сутність міста, урбанізованого суспільства його проблем і недоліків, що знайшли своє зображення в урбаністичній прозі. У романі головним героєм є місто та міське середовище, показано його вплив на людину, її дії та вчинки. У зв'язку зі значним впливом міста на людину створюються інші умови, у яких людина дуже часто не відчуває себе спокійно та комфортно, їй важко визначити своє місце у світі.

Владислав Реймонт показав процес функціонування міського організму на прикладі Лодзі, міста, яке було конгломератом класових протилежностей,

які відображали різноманітні тенденції та погляди. Це було своєрідне нічийне місце, яке можна було розбудувати заново, де можна було здобути статок або втратити все. Місто зростає у візіях Реймонта до розмірів демонічної «антиприроди», не тільки пожираючи фізичну силу і здібності людини, але й відриваючи від неї власну особистість, перетворюючи її на бездушного робота, на частину його могутніх виробничих механізмів.

Письменник через міську символіку висловив «різке відчуття відчуження й повної поразки» людини, а також надію на переваги, які можуть виникнути в результаті індустріалізації середовища, в якому живе людина.

Перспективу дослідження вбачаємо в більш детальному аналізі стереотипних образів євреїв та поляків в романі «Земля обітована» В. С. Реймонта.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Агеєва В. Місто як об'єкт бажання. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму: монографія. Київ : Факт, 2003. С. 93–100.
2. Агеєва В. Координати урбаністичного простору. *Кур'єр Кривбасу*. 2006. № 198. С. 154–163.
3. Анісімова Н. Художні моделі топосу міста в поезії вісімдесятників. *Слово і час*. 2008. №2. С. 33–43.
4. Анциферов Н. Книга про місто. Львів, 1926. 356 с.
5. Белл Д. Соціальні основи постіндустріального суспільства / пер. з англ. Т. Бондар. Харків : Видавництво ХНУ, 2007. 352 с.
6. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Київ : Смолоскип, 2006. 464 с.
7. Бондар Т. О. Урбаністичний простір як символ у сучасній українській літературі. Київ. Видавництво Київського національного університету, 2017. 278.
8. Борхес Л. Х. Книга пісків / пер. з ісп. О. Коваленко. Львів : Видавництво «Літопис», 1998. 312 с.
9. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Ігри обміну. Зібр. творів: у 2 т. Київ, 1997. Т. 2. С. 2–173.
10. Вебер М. Місто та урбанізація / пер. з нім. Н. Гончар. Київ : Основи, 2014. 320 с.
11. Возняк Т. Феномен міста. [Електронний ресурс]: журнал. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-librarv/Vozniak/misto-zmist.htm> (дата звернення: 27.08.2022).
12. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко. Романтизм. Модернізм. Київ : Гелікон, 2000. 368 с.
13. Гофф Ле Ж. Середньовічна уява. Переклад з франц. Яреми

Кравця. Львів : Літопис, 2007. 350 с.

14. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 608 с.

15. Гузар А. Соціальні зміни в українських містах : всторичний та сучасний контекст. Київ : Довіра, 2015. 310 с.

16. Гунько А. О. Міська культура в Україні : історичні та сучасні аспекти. Київ : Наукова думка. 2010. 270 с.

17. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.

18. Ільницький М. «На більшовицький стрій...». Літературне життя Львова 1939–1941 рр. *Дзвін*. 1998. № 1. С. 118–129.

19. Капленко О. Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі шпенглерівської концепції. *Слово і час*. 2002. № 8. С. 79–83.

20. Качур О. Урбаністичні трансформації : проблеми та перспективи розвитку міст України. Київ : КНУ, 2018. 280 с.

21. Кискін О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Київ. 2006. 20 с.

22. Лавринович Л. Б. Урбаністичний час в українській прозі на межі тисячоліть: минуле vs сучасність. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Випуск XXIII. Частина 1. С. 310–320.

23. Мельник В. На перехресті міста і села. *Слово і час*. 1990. № 11. С. 23–33.

24. Меньок В. «Неврятований» Бруно в українському часопросторі. Сучасна рецепція творчості Бруно Шульца: *Наукові матеріали III Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі*. Дрогобич: «Коло», 2009. С. 249–268.

25. Меньок В. «Особлива провінція»: шульцівська креація й інтерпретація Міста. Імператив provincial: колективна монографія / упоряд. О. Червінської. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. С. 87–98.

26. Мовчан Р. Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 11–15.
27. Моренець В. П. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. Київ : Вид-во «Основи», 2002. 327 с.
28. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства: Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 360 с.
29. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
30. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. 679 с.
31. Павлюк І. Соціальні зміни в урбанізованому суспільстві : український контекст. Київ : Академвидав, 2017. 310 с.
32. Рєпін О. Міста і громадяни: соціальний портрет урбанізму. Харків: Видавництво «Фоліо», 2018. 450 с.
33. Романишин В. М. Культурний феномен міста у творчості Бруно Шульца та Корнеля Макушинського. *Етнос. Культура. Нація: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції*. Дрогобич: Вимір, 2010. С. 108–118.
34. Савченко І. Урбанізація та її вплив на соціальні зміни в Україні. Київ : Видавництво «Академвидав», 2016. 300 с.
35. Соловей Е. Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. Київ : Наукова думка, 2006. 222 с.
36. Степанова А. А. Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. Київ, 2009. Вип. XXII. С. 61–71.
37. Сучасний словник іншомовних слів / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
38. Тенніс Ф. Суспільство і культура / пер. з нім. О. Грушко. Київ : Видавництво «Академпроект», 2001. 240 с.

39. Фоменко В. Г. Історія художнього поступу української урбаністичної прози. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. №2. С. 336–338.
40. Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія. Луганськ: Знання, 2007. 312 с.
41. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ ст.: еволюція, проблематика, поетика: дисертація...доктора філ. наук : 10.01.01. Луганськ, 2000. 377 с.
42. Харві Д. Справедливість, простір і політика / пер. з англ. О. Коваленко. Львів : Літопис. 2011. 310 с.
43. Целік Т. Давньоруський Київ як чинник ідентичності східного слов'янства. Образ міста в контексті історії, філософії, культури : києвознавчі читання. Київ, 2005. С. 27–37.
44. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ : 2000. 234 с.
45. Шпенглер О. Занепад Західної цивілізації / пер. з нім С. Яременко. Київ : Основи, 1997. 512 с.
46. Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives. New York: Cambridge University Press, 2011. 410 p.
47. Augustynek Z. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Studia filozoficzne. Warszawa: PWN, 1979. 208 s.
48. Bachtin M. Czas i przestrzeń w powieści. Wokół problemów realizmu. Warszawa: PIW, 1977. S. 15–72.
49. Bałajewski A. Miasto palimpsest. Spojrzenie Grassa. Pismo literacko-artystyczne. 1999. nr 4 (36). S. 26–48.
50. Bałucki M. Grube ryby. Dom otwarty, Wrocław. 1981.
51. Bartkiewicz Z. Złe miasto. Biblioteka «Tygla Kultury», Łódź. 2001.
52. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin. 2009.

53. Bauman Z. Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika, przeł. E. Klekot, PIW, Warszawa. 2000.
54. Bieńkowska D. Literatura piękna jako element stylizacji językowej w twórczości Władysława Reymonta. *Prace Polonistyczne*. seria XXXIX. 1983.
55. Bokszański Z. Stereotypy a kultura. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław. 1997.
56. Budrecka A. Zagadnienie natury i cywilizacji w twórczości Reymonta. *Prace Polonistyczne*. seria XXIV. 1968.
57. Budrecki L. Władysław Reymont. Zarys monograficzny. Czytelnik. Warszawa. 1953.
58. Chlewiński Z. Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna, [w:] Stereotypy i uprzedzenia, red. Z. Chlewiński, I. Kurcz, Instytut Psychologii PAN, Warszawa. 1992.
59. Cullen G. Obraz miasta / wyd. skrócone, tłum. E. Kipta, J. T. Lipski. Lublin: Ośrodek «Brama Grodzka – Teatr NN», 2011. 205 s.
60. Dąbrowski M. Dyskurs internetowy w «Ziemi obiecanej», w: Reymont. Radość i smutek czytania, red. J. Rohoziński, Pułtusk. 2001.
61. Dętko J. Temat wielkiego miasta w twórczości Żeromskiego i Reymonta, w: Żeromski i Reymont. red. tenże, Warszawa. 1978.
62. Dygasiński A. Na warszawskim bruku, Warszawa. 1959.
63. Eliade M. Mity, sny i misteria. Wyd. KR, Warszawa. 1994.
64. Fromm E. Ucieczka od wolności. Czytelnik, Warszawa 2001.
65. Filipek W. Stereotyp Żyda w kulturze polskiej – rozpoznanie. *Dziennikarz w świecie klerków. Rozmowy – szkice – reportaże*, wybór i oprac. J. Fiećko, Wyd. WiS, Poznań 2006, S. 111–118.
66. Fromm E. Wojna w człowieku. Psychologiczne studium istoty destrukcyjności. Gdańska Inicjatywa Wydawnicza, Gdańsk. 1991.
67. Gliszczyński A., Mieszkowski A. Łódź, miasto i ludzie, [w:] Łódź, która przeminęła w publicystyce i prozie (antologia). Łódź. 2008.

68. Gubernat I. *Przedśionek piekła*. Słupsk. 1998.
69. Gutowski W. Symbolika urbanistyczna w literaturze Młodej Polski. *Miasto – kultura – literatura. Wiek XIX*. Materiały sesji naukowej pod red. J. Daty. Gdańsk. 1993.
70. Harvey D. *The Urbanization of Capital*. Oxford: Blackwell, 1985. 531 p.
71. Huelle P. Duch miejsca – duch miasta. *Pism o literacko-artystyczne*. 1999. nr 4 (36). S. 14–25.
72. Hutnikiewicz A. *Żeromski i naturalizm*. Toruń. 1956.
73. Jedlicki J. Proces przeciwko miastu. *Teksty Drugie*. 1991, nr 5.
74. Karwacka H. Wokół «Ziemi obiecanej». *Przegląd Humanistyczny*. 2000, nr 4, S. 33–57.
75. Kocówna B. *Władysław Stanisław Reymont, Korespondencja 1890–1925*, oprac. B. Kocówna, Warszawa. 2002.
76. Kocówna B. O rękopisach, cenzurze i warsztacie pisarskim «Ziemi obiecanej» Reymonta. *Przegląd Humanistyczny*. 1988, nr 7.
77. Kocówna B. *Władysław Stanisław Reymont*. Warszawa. 2000.
78. Kocówna B. Wstęp do estetyki Reymonta. *Przegląd Humanistyczny*. 1975, nr 4.
79. Kołodziej K. Między «ziemia obiecana» a «złym miastem» – cała (?) prawda o Łodzi w publicystyce i prasie warszawskiej, cz. 2. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica*. 2008, nr 13, S. 177–188.
80. Konopnicka M. *Nowele*. Warszawa. 1996.
81. Lichański S. *Władysław Stanisław Reymont*. Warszawa. 1984.
82. Maciejewska I. Wielkie miasto w prozie okresu Młodej Polski a problemy naturalizmu. W: *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, s. III, red. E. Jankowski i J. Kulczycka-Saloni. Wrocław. 1984.
83. Markiewicz H. *Pozytywizm*. Warszawa. 1980.
84. *Miasto – kultura – literatura. Wiek XIX*. Materiały sesji naukowej, red. J. Data, Wyd. Gdańskie, Gdańsk. 1993.

85. Miasto – teren koegzystencji pokoleń. Łódź 19–21 maja 1997, red. Z. Staszewska, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź. 1999.
86. Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku, red. B. Jałowiecki, Scholar, Warszawa. 2008.
87. Miasto w sztuce – sztuka miasta / red. E. Rewers. Kraków: Universitas, 2010. 700 s.
88. Miasto. Przestrzeń, topos, człowiek, red. A. Gleń, J. Gutorow, I. Jokiel, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole. 2005.
89. Mickiewicz A. Dziady. Poema. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/dziady-dziady-poema-dziady-czesc-iii.html>
90. Mity i stereotypy w dziejach Polski, red. J. Tazbir, Polska Agencja Interpress, Warszawa. 1991.
91. Nycz R. Dwa pejzaże Reymonta. *Pamiętnik Literacki*. 1974, z. 3.
92. Orzeszkowa E. Marta. Warszawa. 1973.
93. Popiel M. Od topografii do przestrzeni mitycznej. Analiza przestrzeni w «Ziemii obiecanej» Reymonta. *Pamiętnik Literacki*. 1979, z. 4.
94. Prus B. Lalka. t. 1, Warszawa. 1986.
95. Reymont W. S. Korespondencja 1890–1925, oprac. i wstęp B. Koc, Warszawa. 2002.
96. Reymont W. S. Ziemia obiecana. t. 1–2, Kraków 2002.
97. Rurawski J. Dla tej ziemi obiecanej, w: Władysław Reymont, Warszawa. 1988.
98. Rurawski J. Reymont. Warszawa 1977.
99. Rusinek W. Czas maszyn. Czas niepoprawnych głupców. *Kresy*. 2005, nr 1/2.
100. Rynkowska A. Łódź w latach «Ziemii obiecanej». *Odgłosy*. 1967, nr 6, S. 1–3.
101. Rynkowska A. Łódź, jaką widział Reymont. *Osnowa*, wiosna 1967, S. 11–13.

102. Schlógel K. W poszukiwaniu «Ziemi Obiecanej», *Tygiel Kultury*. 1997, nr 4.
103. Schlott W. Antysemityzm w Polsce – widziany z zewnątrz. *Tygiel Kultury*. 1997, nr 3, S. 10–20.
104. Scholz P. O. Ikonologia i hermeneutyka «ziemi obiecanej», *Tygiel Kultury*. 2003, nr 1/3.
105. Sienkiewicz H. Nowele i opowiadania, Kraków. 2003.
106. Simmel G. Mentalność mieszkańców wielkich miast. tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa: PWN, 1975. S. 114–134.
107. Simmel G. Most i drzwi. Odra. 1996. nr 5. C. 33–36.
108. Simmel G. The Metropolis and Mental Life. On individuality and social forms. The University of Chicago Press. Chicago. Lnd., 1971. 571 p.
109. Singer I. J. Bracia Aszkenazy, przeł. S. Pomer, t. 1–2, Sagitta, Warszawa. 1992.
110. Skrzydło L. Rody fabrykanckie, cz. I–II, Oficyna Bibliofilów, Łódź. 2000.
111. Sławek T. Miasto. Próba zrozumienia. *Miasto w sztuce, sztuka miasta*, red. E. Rewers, Universitas, Kraków. 2010.
112. Słownik literatury polskiej XIX wieku, red. J. Bachórz i A. Kowalczykowa, Wrocław. 1991.
113. Stoff A. Poetyka i semantyka literackich zobrazowań literackich przestrzeni miasta. *Miasto – kultura – literatura. Wiek XIX. Materiały sesji naukowej*, pod red. J. Daty. Gdańsk. 1993.
114. Szczublewski J. Sienkiewicz. Żywot pisarza, wyd. 2, Warszawa. 2006.
115. Taylor Ch. Trzy bolączki, w: Etyka autentyczności, przekł. A. Pawelec, Kraków. 1996.
116. Timkowskij-Kostin I. Miasto proletariuszów (Łódź), przeł. S. Lubicz-Majewski, przedm. P. Woźniak, Biblioteka «Tygla Kultury», Łódź. 2001.
117. Toporow W. Miasto i mit / przeł. B. Żyłko. Gdańsk: słowo/obraz

terytoria, 2000. 257 s.

118. Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej, red. nauk. S. Gajda, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole. 2008.

119. W kręgu mitów i stereotypów, red. K. Borowczyk, P. Pawelczyk, Wyd. Marszałek, Poznań–Toruń. 1993.

120. Wallis A. Miasto i przestrzeń. Warszawa: PWN, 1977. 263 s.

121. Wyka K. Potęga żywiołowa prawie, w: Literatura polska i rosyjska przełomu XIX–XX wieku, red. H. Filipkowska, R. Górski, W. Kiełdysz, W. Witt, Warszawa. 1978.

122. Wyka K. Teoria czasu powieściowego. Wygląd problemu. Genealogia polska. Wybór tekstów. Warszawa: PWN, 1983. S. 304–339.

123. Zaczyński M. Niemoc serdeczna. O człowieku w «Próchnie» W. Berenta, w: Studia o Berencie, red. J. Paszek, Katowice. 1984.